

૨૭૪૬

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARATI THIRD BOOK.

BY

SIR T. C. HOPE, K.C.S.I.,

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

Fifteenth Edition—50,000 Copies.

*Registered for copy-right under the Government of India's
Act XXV. of 1867.*

BOMBAY:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1886.

(All rights reserved.)

Price Three Annas.

B O M B A Y :

PRINTED AT THE INDIAN PRINTING PRESS.

૨૭૫૬

મુંબઈ ઇલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી.

આ,

સર ટિ. સી. હોય, કે.સી.એસ.આઈ.,

માજી એલ્યુમેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ડિ. બા.,

એઓએ રમી.

પંદરમી આવૃત્તિ--૫૦,૦૦૦ પ્રત.

આ ચોપડીની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના રૂપ મા આકત ખમાગે નોંધેલી છે.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ પ્રિંક-ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૬.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખ્યાં છે.

ફીમત ત્રણ આના.

મુંબઈ :

ઇન્ડિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપી.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે એટલે છોકરાંને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર, વગેરેનું પૂરું સ્થાન થશે. આ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને બાપાનું જ્ઞાન થાય, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે, ને વળી તેની જોડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર એવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે જોડલા શબ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા, અને તેના અર્થ તથા જોડણી પૂછી જોવાં; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું; જો તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ઘણી સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢાંચપ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું, અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું; વળી તેનું તે ખીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ઘણા નકારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાકું કરાવવું. ત્યારકેડે તેમાંના કઠણ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પૂછી જોવી. તેનો બરાબર ખુલાસો જવાબ એકથી ન દેવાય તો ખીજાને, અને ખીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી બેઠી ન રહેવું, પણ છોકરાંનાં મનમાં તે બરાબર ઉતર્યું છે કે નહિ તે સૌથી મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી ખાતરી કરી લેવી.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે ખીજું લઈને તે પણ એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો મહેતાજીએ પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને ખાજાં છોકરાં-પાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી ખજાં છોકરાંને ખરાખર ઉચ્ચાર કરવાની તથા ખરાખર ઢાંચી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન રાખીને વાંચન પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાકો થયો. પાઠ મોટે કડકડાટ ભણી જાય તેવી રીતે શીખવવાનો મતલબ બિલકુલ નથી; અને તેમ ન થાય એવી હમેશા મહેતાજીએ કાળજી રાખી.

વળી વાંચન પાઠ વધારે પાકા કરવાસારે દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જાગ અને ત્યારે શીખી ગએલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ઓપડીમાંથી જોઈને પાઠીપર ઉતારવાને સારું છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાસી જોવું; અને તેમાં ઘણાંજે જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ઓપડીને છેડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૯ મો પાઠ શીખવતાં માત્રમ પડશે કે બાળબોધ અને ગૂજરાતી લિપિમાં ઘણોજ થોડો ફેર છે. એ પાઠ સારી થોડે સમજાવીને પછી ૧૨૯ મો પાઠ, જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવવો. એમાં પહેલી લીટીમાં ગૂજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલા છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સહજ ખબર પડશે કે થોડાજ અક્ષરમાં

ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાટીપર તેમની કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસાર તેમના જુદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના ચોડા ચોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાં-પાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સૂચી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી ખિનાને લગતા ખીજ દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમ કે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મહેતાજીએ તેને લગતાં નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માઆપની સેવાવિષેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા શખ્સનો દાખલો આપવો કે જે માઆપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાને કહી સંભળાવવી, અથવા તે વર્ગમાં-નોજ કોઈ એવો ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાઆશી આપી ઝોતા મનમાં પકકું ઉતારવું કે માઆપની સેવા કર-વીજ જોઈએ. તેમજ કોઈ સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચાલતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ધરવિષે હોય તો તેના બધા ભાગનાં નામ ઓળખાવવાં; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ બને તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે ઝાડવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં

ચિત્ર ખતાવવાં ; વળી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઓળખાવવાં.

કવિતાના પાઠ પાછલી ઓપડીમાં કહ્યાપ્રમાણે શીખવવા ને મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછલા પાઠમાં જ વર્ણન વાંચી ગયા તેવિષયની છે, મોઢે તે મોઢે કરાવ્યાથી બેયડો ફાલ્લો થશે, એક તો તે પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે, અને ખીજું તે વિષયની જાણવાજોગ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ઓપડી શીખવતી વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ હોકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચે તો તેમાંથી છોકરાંપણે ઓળખાવવું કે એ વાક્યના બધા શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમનું નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ ઓળખાવવા, પછી સર્વનામ, ત્યારપછી વિશેષણ, ક્રિયાપદ, વગેરે.

ત્રીજી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

નીતિસંબંધી.

નીતિસંબંધી.

આખસુહોકરો. ભાગ ૧-૨. ૧-૨	માખાપના ગુણવિષે.	
સદાચરણ (કવિતા) ... ૨	(કવિતા) ૩૧	
જાળાગાળી ૪	એખસદ્ધી ૩૩	
એજ (કવિતા) ૫	ખીજવું ૩૭	
મંદરો કરવાવિષે ૬	કમૂતર ને કીડી ૪૧	
છોડીઓને બણાવવા- વિષે ૮	ખીકણ છોકરો :..... ૪૩	
પોપટનાં એ બચ્ચાંની વાત ૧૨	થોડે થોડે બણીએ તો આવડે ૪૫	
કણખી ને ધન ૧૩	એજ (કવિતા) ૪૬	
તમને કોણે પેદા કર્યા? ૧૩	ડોસો ને તેના દીકરા. ૪૮	
આંગણું ઓખખું ૨૧-	એ બાઈડીઓ ને છો- કરો ૫૦	
ખખું ૧૬	મૂખાઈ ૫૬	
ઓખખાઈ વિષે. (કવિતા). ૧૬	એજ (કવિતા)..... ૫૭	
મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ ૨૦	આખલો અને મચ્છર. ૬૧	
એજ (કવિતા) ભાગ ૧-૨. ૨૧-૨૨	મચ્છર ને કરોળીઓ ... ૬૨	
દાન ૨૨	છેતરવું નહિ..... ૬૩	
સાચ. ભાગ ૧-૨... ૨૩-૨૪	બાઈ ખેનનું હેત ૬૭	
એજ (કવિતા)..... ૨૫	એજ (કવિતા)..... ૬૮	
માખાપની સેવા ૩૦	સિંહ ને જીંદર. ભાગ ૧-૨. ૭૧	
	લોભીઓ, ભાગ ૧-૨, ૭૪-૭૫	

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
નોતિસંબંધી.		સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.	
એ અકરાની વાત.		૨૧. ભાગ ૧—૩... ૮૩-૮૪	
ભાગ ૨..... ૯૦		ધર—છંટ ૮૬	
છોકરાને શીખામણ ... ૯૮		કોત્ર અને બીંત ૮૭	
રસ્તામાં રસજવું નહિ...		છાપડું અને માળ ૮૮	
ભાગ ૧—૩... ૧૦૧-૧૦૩		લોહું ૮૯	
સર્વજ્ઞાપક ઈશ્વરવિષે.		૩ ૯૧	
(કવિતા)..... ૯૬		કલાક અને મિનિટ..... ૯૩	
પરમેશ્વર સર્વ ડોકણે છે. ૯૭		બાળબોધ ૧૧૦	
સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.		મૂળાદિતર ૧૧૧	
દેશદેશનો ચાલ ૫		બ હ ડ ણ ણે ૧૧૨	
ધર. ભાગ ૧-૨..... ૩૪-૩૫		ક જ જ ૧૧૨	
એજ (કવિતા) ૩૬		ચ જ જ ૧૧૩	
નાક ને મોહું ૩૬		ધ ક વ ૧૧૩	
મોહું ૪૪		મ ળ ૧૧૪	
ધાતુ. ભાગ ૧-૨... ૪૬-૪૭		આંકડા ને અક્ષરવિષે... ૧૧૪	
બેળા. ભાગ ૧-૨... ૫૧-૫૨		નામવિષે. ભાગ ૧-૨. ૯૯-૧૦૦	
કાન ૫૪		સાઈ વાંચતાં શીખવ-	
કાગળ ૫૫		વાની રીત. ભાગ	
રેશમ..... ૬૦		૧—૪ ૧૦૫-૧૦૮	
ધડી ને પજ..... ૬૪		ગામ ને શહેર ૧૪	
બારે ધાતુ (સોનું ને		છંદ્રીઓ ૧૫	
રૂપું)..... ૬૫		આંખ ૧૯	
માણસ અને જનાવર.		વિદ્યાસંબંધી.	
ભાગ ૧-૨ ૬૬-૬૭		ધરતી. ભાગ ૧-૨ ૨૯	
વહાણ ૭૯		વા ૫૩	
હલકી ધાતુ. ભાગ ૧-૨. ૮૧-૮૨		પાણી ૬૯	

વિષય	પૃષ્ઠ
વિદ્યાસંબંધી.	
સૂરજ	૯૨
ચંદ્રમા	૯૩
તારા	૯૪
વરસાદ. ભાગ ૧-૨. ૯૫-૯૬	
માણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.	
ભંસ	૩
વડ	૭
વીંછી.....	૮
પોપટ	૧૦
એજ (કવિતા)	૧૧
ઘોડો	૧૭
આમલીનું ઝાડ.....	૧૮
એજ (કવિતા) ...	૧૯
ધેણાં	૨૬
લીમડો.....	૨૬
ધાન્ય	૨૭
એજ કવિતા	૨૮
બાવળ	૩૨

વિષય	પૃષ્ઠ.
માણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.	
કૂતરું	૩૮
છોડવા. ભાગ ૧-૨...૩૯-૪૦	
ડાંગર	૪૨
ખિલાડું.....	૪૨
વાંદરું	૪૬
ગધેડું	૫૮
ગધેડાની વાત.....	૫૯
ખીસકોલી.....	૬૩
સાપ	૭૦
શણ	૭૨
શિયાળ	૭૩
ભીંડી	૭૫
ઊંટ.....	૭૬
વનસ્પતિની શી શી જણસો	
આપણા આધામાં	
આવેછે. ભાગ ૧-૨. ૭૭-૭૮	
રીંછ. ભાગ ૧-૨...૮૦-૮૧	
હાથી	૫૮

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આળસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાઘીઓ મૂરખો પરવડવું આળસુ
પાલવવું રમતીઆળ ઓરો ચોકી

કોઈ એક મૂરખ નાનો છોકરો હતો, તેને મિના બાપે નિશાળે મુક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહિ.

એક દહાડો તેણે ઘરમાં એક કાડીને કહ્યું જે, કાડી બાઈ આવો, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂરખા બાઈ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોખ્ખાના દાણા દરમાં લઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ, ત્યારે તે બોલી ના મૂરખા, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે પંખીને રમવું પરવડે નહિ; મારે હજી બચ્ચાંને માટે ચારો આણુવાનો છે. પછી એક ડાઘીઓ કૂતરો રસ્તે જતો હતો તેને કહ્યું અહ્યા ડાઘીઆ, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂરખા, મારે તો ઘણીના ઘરની ચોકી કરવા જવું છે, તે મારે આજસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨. આજસુ ઓકરો.—ભાગ ૨.

ઝંખવાણો

જીવતર

તાકીદ

મર્યાં

'લાગણું

નવરાશ

પેલો ઓકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું! માણસ તો નકામાં નથીજ, પણ જતાવર સરખાંએ પોતપોતાનાં કામમાં એવાં મર્યાં છે જે તેમને લગાર પણ નવરાશ આવતી નથી; ત્યારે જગતમાં આજસુ કોઈ તો હુંજ રહ્યો કે શું? ધૂળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઈ ભણ્યો નહિ. જે હું આજસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલ્લ થશે? એ રીતે તેને બહુ પસ્તાવો થયો, ને બીજે દહાડેથી લાગણું નિશાળે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મહેનત કરીને ભણવા લાગ્યો. એવું મહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ! હવે તમે તો કીક ભણ્યો છો, હું તમને જોઈને રાજી થયો, ને તમારું નામ મુરખો ફેરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાભાઈ કહીશ. નિશાળમાં પણ તાકીદ કરીશ જે તમને હવેથી મુરખો કહે નહિ.

પાઠ ૩. સદાચરણ.

પહેલ સહેલ વાણ સદાચરણ કોપણું

દોહરા.

જે જત જણે જગતમાં

* જનમ ધરીને પહેલ

* જ-મ.

(૩)

સદાચરણમાં ચાલવું,
તે પામે સુખ સંહલ.
જાણી વાતો જે કરે,
ખોલે મીઠી માણ,
ખીજને કોપે નહીં,
તે છે ડાહ્યો જાણ.

આજમ દુરગારામ મંછારામ.

પાઠ ૪. ભેંસ.

વગડાઉ ડાંસ ટૂંકા ધાર

ભેંસ મોટું જખરું જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર જાડું હોય છે. એના પગ ટૂંકા ને જોરાવર હોય છે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોય છે, ને તે શીંગડાની એક કોરે જરા ધારજેવું હોય છે. એનો ચામડી કાળી ને કઠણ હોય છે. એના ઉપર વાળ આછા હોય છે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હોડે છે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહિ માટે ડિલઉપર કાદવ રહેવા દે છે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વારલગી પડી રહે છે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખે છે. ગાય કરતાં ભેંસો ઘણું દૂધ દે છે.

એ જનાવરના નરને પાડો કહે છે. કેટલાક દેશમાં પાડા-પાસે હજ એંચાવે છે. હજવડે બોંચ ખોદાઇને પોચી પડે છે એટલે તેમાં દાણા વાવે છે. પાડાને ગાડામાં ને કોશમાં પણ જોડે છે. ભેંસોને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું બહુ

ગમે છે. વગડાઉ ભેંસો બહુ જોરાવર હોય છે; કહે છે કે આર જખરી ભેંસો હોય તો એક વાધને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાજાગાજી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણસમજી સાર
દંડ સજા વડાઈ યાદ રાખવું

જેનો સ્વભાવ નઠારો તે ગાજાગાજી દે છે, અને જેનો સ્વભાવ સારો તે સારા ખોલ ખોલે છે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાજો દીધી, તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જઈને બાળાગાજા કર્યા કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સર્વેને પૂછ્યું કે ફલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાજો દીધી માટે એને શું કરવું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મૂકવો ઘટે; કોઈ કહે, એને બંદીખાને નાંખવો; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જુદી જુદી રીતે બોલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું રાજા છું; તને જોણે ગાજો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સારું, કેમકે સજા કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તે ઉપરથી બાપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે આ વેળા હું તને જવા દઉં છું, કેમજે તું તાતો ને અણસમજી છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાજ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬. ગાળાગાળીવિષે કવિતા.

ભાખતા જશ બાળકી તોલ

દોહરું.

ભુંડા ભુંડું ભાખતા
 ખોટી ગાળો ખાય,
 મોટા ઝેવા મૂરખનો
 જગમાંથી જશ જાય.
 ભુંડું બોલે જે ધણી,
 ગાળો દે ને ખાય,
 મૂરખ ઝેને જાણવો,
 તે બહુ દુખિયો થાય.
 જે બાળક કે બાળકી
 બોલે જેવો બોલ,
 નક્કી થશે નર નારમાં
 તેનો તેવો તોલ.

ક૦ દ૦ ૬૦

પાઠ ૭. દેશ દેશનો ચાલ.

રીતભાત દેશ પહેરવેશ મારવાડી
 સુરવાળ ચોરણો ધૂમટો દક્ષિણી

અધા દેશની રીતભાત મળતી આવતી નથી. જુદા જુદા દેશના માણસ જુદો જુદો પહેરવેશ પહેરે છે.

આપણો પહેરવેશ જુદો; મારવાડીનો જુદો; દક્ષિણીનો જુદો; સાહેબજોકનો જુદો. આપણે અધા પાંધડીઓ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ધાલે છે. આપ-
ણામાં ઘોડીઆં પહેરવાનો ચાલ છે, અને ખીજાં કેટલા-
કમાં મુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં
બૈરાં ડાખીતરફથી લૂગડું પહેરે છે ને માથું ઉઘાડું રાખે છે.
આપણાં બૈરાં જમણી તરફથી લૂગડું પહેરે છે, ને માથે
ઓઢે છે, ને કેટલાંક તો ધૂમટો તાણે છે. મારવાડીનાં
બૈરાંના ધાધરા મોટા હોય છે. આપણા લોક દાઢી રાખતા
નથી, મુસલમાનો રાખે છે. આપણા લોક હાથે જમ્મે છે,
ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાય છે. બોલીમાંએ ફેર છે.
આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક બાકર
કહે છે, અને મુસલમાન રોટી કહે છે. મોંનો ને શરી-
રનો ઘાટ જુદો જુદો હોય છે. હામશીની ચામડી કાળી
હોય છે; આપણી ને ખીજા કેટલાકની ધઉના રંગજેવી
હોય છે; ને સાહેબલોકની ગોરી હોય છે.

પાઠ ૮. સંઘરો કરવાવિધે.

કણ	સંઘાત	સકાળ	અચરજ
સંગ્રહ	હુકાળ	પ્રધાન	અંજીઓ
રૈયત	કોઠાર	પોપડો	ચંદી
હેરાન		ખાણ	

હુકાળના દહાડામાં એક રાજાનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભૂખે
મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ
વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનસાથે રાજા કરતો હતો, તેવામાં
રાજાની નજરે કાડીઓ ધણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધા-
નને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક જાતનાં જનાવર

ભૂખે મરી જાય છે, કે દુખનાં થઈ જાય છે, અને આ કીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડે છે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોઠીરપાસે રાજાને લઈ જઈને પોપડો ઊભેડીને કીડીઓનું દર દેખાડ્યું. તેમાં દાણા બરેલા હતા. તે જોઈને રાજા અચરજ પામ્યા, અને ખોલ્યો કે. આ કીડીઓના જેટલું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહિતો સકાળના વરસમાં ધાસતી ગંજીઓ અને દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહિ.

દોહરો.

કીડી કણ સંગ્રહ કરે, જીવો જનાવર જાત,
વસે વખી સંપે સદા. સર્વ મળી સંધાત.

પાઠ ૯. ૧૬.

વડવાઈ અસલ કાબર આરામ

છાંયડો ઘટા ટેટા ઈમારત

વડનું ઝાડ ખીજાં ઝાડકરતાં મોટું થાય છે. એનું થડ જાડું થાય છે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ-જેવા ફાંટા નીકળીને લટકે છે. એને વડવાઈ કહે છે. તે લાંબી વધીને બોંયલગણ જાય છે, ત્યારે તેનું મૂળ બાજે છે, તે પછી જાણે જીદાં ઝાડ હોય તેમ વધે છે, ને તે એવી જાડી થાય છે જે ઘણે વરસે વડવાઈ કયાં ને અસલ થડ ક્યુ તે ઓખખતાં મહેનત પડે છે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જડાં, ને લાંબાં થાય છે. એનાં ડાળ ફેલાય છે, તેથી એથી ઘટા થઈ રહેછે જે તડકી વેળા તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામે છે. 'એ જાડના રાતા બોર બોરજેવા ટેટા થાય છે. તેની માંહે જીણા જીણા દાણા થાય છે. કાગડા, કાબર, અને બીજાં પંખી એ ટેટા ખાય છે. વડનું ડાળું કાપીને રોપું હોય તો તેમાંથી જાડ થાય. એનાં લાકડાં ઈમારતના કામમાં આશતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વીંછી.

ડંખ વિખ ચીપીઆ ચાંદી
આંકડો કપાએણું ચૂસવું મૂજેણું

કેટલાએક વીંછી નાના હોયછે, ને રંગે પીળાશ્વર હોય છે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોય છે. તેઓને આઠ પગ, બે ચીપીઆ, ને એક પૂછડી હોય છે. પૂછડીને છેડે બેરી ડંખ હોય છે. તેઓ પથરાતજે, કે બીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં ભરાઈ રહેછે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકે છે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળે છે. જે જીવડાને ખાય છે તેને પહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પૂછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાય છે. બીજાનેડે લડતી વેળા એ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને ડંખ છે, તેથી કોઈવાર આખો દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાય છે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવો તે ડંખ કે તરત તે ઠેકાણેથી બેર ચૂસી ચૂસીને થુકી નાંખવું. જે મોંમાં ચાંદી, કે કપાએણું,

કે સૂજેલું, કે ચામડી ઉપડેલી હોય, તો ચૂસનારને ઇજા થાય છે, કેમ જે વિખ લોહીમાં મળે છે ત્યારે અવગુણ કરે છે. મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચૂસે તો શીકર નહિ.

પાઠ ૧૧. છોડીઓને ભણાવવાવિષે.

વિલાયત

અખરદાર

સુખી

નાની નાની છોડીઓ નિશાબમાં બણે તેમાં સાઈ છે. તમારે એક નાનીસરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને બહુ વહાલી છે. મારી જોડે ફેરી રમ છે ને હસે છે! જરાએ રોતી કે કજીઓ કરતી નથી. મહેતાજી, મારી જોડે એને નિશાબે તેડી લાવું? હા, એને તો રોજ તેડી લાવીએ. તમારી માને કહેજે કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિશાબે ન આવે તો સમજવીને તેડી લાવજે. જે છોકરાં-પાસે ચોપડીઓ ન હોય ને બણે નહિ તેમને ઢોરજેવાં બણવાં. જે છોકરું બણે નહિ તે મૂંરખ રહે, ને મોટપણે ઘણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા અખરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઓ બેઠેને ભણાવવાનો આલ છે. ત્યાંની બાઈડીઓ છોકરાને બહુ ભણાવે છે. જે દેશમાં બાઈડી ને બાઈડા બેઠુ બણતાં નથી, ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જે છોડી નિશાબે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન બણે તેને ગાંડી કહેવી.

(૧૦)

પાઠ ૧૨. પોપટ.

અવાજ પાંજરું પાળવું અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના જેવું થોડું બોલતાં શીખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠો હશે. એને પણ બોલતાં આવડે. એને એ પાંખો, એક રાત્રી આંચ, ને એ પગ હોય છે. પીછાંની એક પૂછડી હોય છે. પોપટનો રંગ લીલો હોય છે. ઝાડ કે બીજે ઢેકાણે એ માખો બાંધી રહે છે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવે છે. બચ્ચાં મોટાં થાય છે, ને ઊડતાં આવડે છે, ત્યારે માખાપથી જીવંત પડે છે. તે ઇંડાં ચૂકવાનાં થાય, ત્યારે નવો માખો બાંધે છે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાણીને મહેનત લઈ બહારીએ તો આપણાં જેવું થોડું બોલતાં શીખે. એમણે કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવે છે. પોપટ બોલતાં શીખે છે ખરો, પણ જે બોલે છે તેનો જરામ્મિ અર્થ સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ બણે કે બાંચે તેનો અર્થ જો સમજે નહિ, તો લોક કહેછે કે આ તો પોપટ જેવો છે, એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અતોલ કાંઠલો *નમણું મનુષ્ય અથાગ
પીત મૂલતા ધાડ અંગ
દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
સૂણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે હરખ અતોલ.
કોટે કાળો કાંઠલો
નમણું રાતું નાક;
અંખે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

ક્રો ૬૦ ૩૧૦

* નમણું અટલ નમણું.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં બે બચ્ચાંની વાત.

વચન માન આવકાર દોંગાઈ

અસર નવાઈ નીવડયું

એક વાઘરી માખામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં ઈર્ષ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું, ને ખીજું નકારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાજાગાજી થતી નહોતી; કોઈ ભુંડું બોલે નહિ; કોઈ આવ જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નકારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાજાગાજી, લુચ્ચાઈ, ને દોંગાઈ થાય તે સઘળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડો ત્યાંથી જતો હતો, તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાજો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માહું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઈને પેલો પોપટ આવકાર દઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલુમ પડ્યું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માખાપનાં બચ્ચાં છે, પણ એક નકારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી નકારું નીકળ્યું, ને ખીજું સારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી સારું નીવડ્યું. આ શીખામણ કદી ભૂલવી નહિ કે “સોખત તેવી અસર.”

પાઠ ૧૫. કણખી ને ધન.

તન અંતકાળ પૂંછ લાલચ

એક કણખીને ત્રણ છોકરા હતા. તે ખેતીનું કામ તન દર્ધને કરે નહિ એવા હતા. પેલો કણખી મરવા પડ્યો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછ્યું, બાપા, તમારી પૂંછ કે ધન જે કંઈ હોય તે હવે અમને કહો તો સાહે, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આજસુ છે, માટે એ તન દર્ધને મહેનત કરે તો અમને પૈસો મળે. પછી પેલ ડોસે છોકરાને કહ્યું, બાઈ, માઈ સર્વે ધન આપણા ખેતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા જે ખેતરમાં ધન દોટલું હતું. તેઉપરથી ડોસો મરી ગયાકેટે તેમણે તે દોટલું ધન નીકળવાની લાલચથી આપ્તું ખેતર ઊંડું ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઈ નીકળ્યું નહિ. પણ એ ભોંય સારી ખોદાઈ તેથી તેમાં ઘણા વાળ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીપજ થઈ કે છોકરાને તેનો ધણો પૈસો ઊપજ્યો. આઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા જે બાપે કહ્યું તે ખરૂં, કેમકે ખરૂંખરૂં ધન જોઈએ તો આ ખેતરમાંજ છે, ને મહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કોણે પેદા કર્યાં.

કપાળ પેદા કરવું બનાવ્યું

તમને, બધા છોકરાને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યાં ?

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? આપવાનું અને ખોલવાનું મોઢું કોણે ખનાવ્યું? જાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરું ખોટું સમજવાનું મન, એ સૌ કયાંથી થયું? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જીવો છો, તે બધું તેણે જ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને ક્યાં, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણે જ ક્યાં. તમે બલાં થાઓ, અને બલી રીતે ચાલો માટે જ તેણે તમને પેદા કર્યાં છે, તમે જો એમ નહિ કરો તો તે તમારા ઉપર કોપી. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જીવે છે. તમે જૂઠું ખોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાળવે છે, પણ રાતમાં એ તમારી રખવાળી કરે છે. એવો તે આપણા સૌના ઉપર કૃપાળ છે. એને આપણી શીકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છોખંધ જથો હારખંધ જનાવર જવલે

કોટ અડચણ સહજ દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની ખીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઈએ તો સહજ ન મળે; ખોલે ચાલે કોની સાથે? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ધર ખાંધીને રહે છે.

ધણાંક ધર એક જથે હોય તો તે ફજીલું કે શરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ધર અને ફજીઆં હોય, પણ ગામ કે કદામાં તો ધણાં ધર ને ફજીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોખંધ ને હારખંધ ધર હોય, અને સારાં સારાં ચીઠાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઝુપડાંજેવાં હોય છે, પણ શહેરનાં ઘર સારાં મોટાં બાંધેલાં હોય છે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માખ જવલે હોય, પણ શહેરનાં ઘરને તો ઘણા માખ હોય છે. વળી તેમાં બારીઓ ને બાજીઓ નૂકેલી હોય છે. શહેરમાં ઘણાં હાટ હોય છે, ત્યાં જે જોઈએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને ફરતી વાડ હોય છે, ને માહે પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક શહેરને કોટ હોય છે. ને તેમાં પેસનીકા કરવાના દરવાજા હોય છે.

પાઠ ૧૮. ઈંદ્રીઓ.

આકાર ધબાકો માલૂમ પડ્યું. ઈંદ્રીઓ

જુઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ પીળો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ કેવો આવે છે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે? નાકથી સુંધી જોયું તેથી. વાર, આપણે એની ઉપર હાથ ફેરવી જોઈએ તો કેવી લાગે છે? જરા કઠણ ને લીસી લાગે છે. એનો સ્વાદ કેમ માલૂમ પડે? જીભવડે ચાખી જોઈએ ત્યારે. ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મઝાની છે. મન થાય છે કે જાણે બધી આઈ જાહું. અરે, કેમ કેરી નાંખી દીધી? નાંખી નથી દીધી, એ તો પડી ગઈ. કંઈ ફીકર નહિ, પણ ધબાકો થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હશે. શાથી સંભળાયો વાર? કાને.

સમજો ત્યારે : પાંચ ઈંદ્રીઓ છે, આંખ, નાક, ચામડી, જીભ, ને કાન. આંખે જોઈએ, નાકે સુંધીએ, હાથેવલી ટાકું ભિનું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને સાંભળીએ.

પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

કોહાણ રલીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખે છે. તેમના ઘરઆગળ જઈએ તો પગ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવે છે. એ તો બહુ નકારે. બાજી-પાલો, એઠવાડ, ને એવું એવું કુંઠ બારણાઆગળ પડ્યું હોય, નકારે પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ઘણી ઊડે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઈ ભરાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણથી ઘણી માખી ને જીવજંતુ નીપજે છે, ને તે આપણને દુઃખ દે છે. મચ્છરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શીખામણુ દે છે જે ગંધવેડો કાઢી નાંખો ને ચોખ્ખું રાખો. આંગણું, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગળે લઈ જવો. ઘણા લોક ખાપડા ચોખ્ખાઈના ચુલુ જાણતા નથી ; જે જાણે છે તેમને ખીજને સમજાવવું ઘટે છે. ગુલાબ, મોગરા, ચંબેલી, કરૈણા, ગોટા, એવાં ફૂલના છોડ બહુ સારા દેખાય છે, માટે વાડો કે આંગણામાં છૂટ હોય, ત્યાં રોખાં હોય તો બહુ રલીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦ ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર	મધપૂડો	રચે	માય
ખાય	વાન	સજ્જન	

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,
ચોખ્ખાં પેહેરો ચીર ;

ચોખ્ખાં ધર ને ચોક પણ,
ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧

મધપૂડો રૂડો રચે
માખી રાખી માપક
ડાઘાકુઘી ન દેખીએ,
ખરેખરી *શુદ્ધ આપ. ૨

ચોખ્ખે †ચિત રાજી રહે,
વળે શરીરનું વાન;
ચોખ્ખે સજ્જન આરમાં
મળે મનુષ્યને માન. ૩

ક્ર૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુંવાલા	નક્કર	મંજલ	ખોંખારે 'છે
નાળ	બરાડે છે	નિર્દય	ફલંગો

ઘોડો સીમમાં ગાયો બિગો ચરે છે. તે શું ખાય છે? ઘોડો ગાયના જોવો છે, નહિ? ઘોડો ગાયના જોવો તો ખરો, પણ બહુ નહિ. ગાયની પેટે તેને ચાર પગ, લાંખી પૂછડી, ને આંખે ડિલ વાળ છે. પણ તેના વાળ ઝીણા ને સુંવાળા છે. તેના પૂછડાના વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડાને છેડેજ હોય છે. ગાયને શીંગડાં હોય છે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને ગાયનું બોલવું શુદ્ધ છે. ઘોડો ખોંખારે છે ને ગાય બરાડે છે. ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નક્કર અને કઠણ હોય છે. ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડે છે, ત્યાં વાગે નહિ, માટે

* શુદ્ધ.

† ચિત.

પમે નાખ જડે છે. માણસને પોતાની પીઠ પર લઈને તે ઘણાક ગાઢની મંજલ કરે છે, મોઢી મોઢી ફલંગો મારે છે, ને બોળેએ વહે છે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હજમાં ને ગાડાંમાં જોડે છે. તેને સાઈં ખવરાવીએ ને ઢાકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારને બહુ ચાહે છે. નકારાં માણસ ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ ઘોડાને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું ઝાડ.

કાતરા	સંગીન	ચીકણું	ચોખંડા
વટેમાર્થુ	કચુકા	ચિચોડા	ફોરું

આમલીનું ઝાડ મોટું થાય છે. એનાં પાંદડાં ઝીણાં હોય છે. આમલીના લાંબા લાંબા શીંગોજેવા કાતરા થાય છે, તેની માંહે રાતાં ચોખંડા ખી હોય છે, તેને કચુકા કે ચિચોડા કહે છે. આમલીનો સ્વાદ ઘણો ખાટો હોય છે, તેથી જે ખાવાની જાણ સમાં ખટાશ જોઈએ તેમાં એ નાંખે છે. એ ઝાડ વીસ વીસ પચીસ પચીસ હાથ જ્યાં હોય છે. એ ઝાડને મોટું થતાં ઘણાં વરસ લાગે છે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચીકણું થાય છે. એ ઝાડની ઘટા સારી હોય છે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસે છે, ત્યારે વટેમાર્થુ એની તળે આવીને ઊભા રહે છે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરું તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી ખારેમાસ મળતી નથી, અને તેનો ખપ તો રોજ ખરો, માટે તેને બાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખે છે, ને પછી તેને મીઠું દઈ તેના ગોળા કરી રાખી મૂકે છે.

(૧૬)

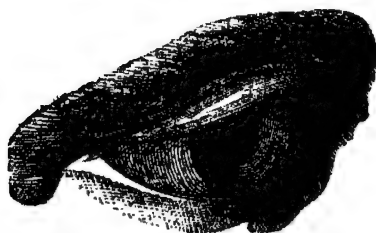
પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા.

અકલ નેક તસુ નવ મોજ
ધણેરી મહાલે માતા તાત શાણા
વિશ્વ વિખ્યાત

છપ્પો.

મા દોંકરીનું નામ, અકલથી જાણું એકે ;
ધર ધર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે ;
મા તો કામનો કામ, તસુ એકે નવ ચાલે ;
દોંકરી ગામે ગામ, મોજ ધણેરી મહાલે ;
વળી તે દોંકરીનો દીકરો, માતા કેરો તાત છે ;
સામજ કહે શાણા સમજાને, વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

પાઠ ૨૪. આંખ.

*ચાટણું બમર †છાજલી
રતાંધળો ખાળણું સારે છે
પોપણું રજ પાંપણ

આંખ છે તો નાતીસરખી, પણ એવડે મોટી મોટી જાણસો

* ચાટણું એટલે આરશી. † છાજલી એટલે જાણું.

દેખાય છે. નાના આઠલામાં જેમ આખો આકાર પડી રહે છે, તેમજ એમાં પડે છે. એવડે ખરેખરો આકાર ને રંગ જણાય છે.

આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખી છે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાય છે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી બમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારે છે. પોપચું આંખનાં પારણાંનું કામ કરે છે. પોપચાને લીધે બીણી રજ કે ધણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું ઊડતું ઊડતું આંખમાં જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળે છે.

જે એક આંખે આંધજો હોય, તેને કાણો કહે છે. બે આંખે જોને સૂઝતું નથી, તેને આંધજો કહે છે. દહાડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જોને દેખાતું નથી, તેને રતાંધજો કહે છે. એના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાજી છે, માટે પર-
મેશ્વરનો પાડે માનવો.

પાઠ ૨૫. મહેનતવિના કંઈ મળે નહિ.

કમાસ	બળતણ	લટકતાં
કહેવત	બાખરી	કુંબાર
ઘાટ	કાંતરું	વણતું

મહેનત કરીએ તોજ આવાપીવાનું ને ઓઠવાપહેરવાનું મળે. ધાન્ય ભોંયમાંથી થાય છે, પણ ખેડીને વાવે નહિ, તો કંઈએ પાકે નહિ, અને પાકે નહિ ત્યારે ખાઈએ શું? માટે મહેનત કરીએ તોજ આવા મળે.

રાંધવાને કાજે બળતણ જોઈએ તે તૈયાર છે, પણ ઝાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણો કંઈ ઘડેલાં તૈયાર ભોંયમાં દાઢેલાં નથી, માટી ખોદી કાઢીને કુંબાર તેનો ઘાટ ઘડે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

(૨૧)

ઓઢવાપહેરવાને લૂગડાં જોઈએ, તો તે પણ ઝાડે તેયાર લટ-
કતાં નથી. એ તો જ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને
કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરું, પણ મહેનત કરીએ નહિ તો
એમાંનું કશુંએ મળે નહિ. કહેવત છે કે “આકરીવિના
બાખરી નહિ.”

પાઠ ૨૬. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી

પાક

દોહરા.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઓઢવા અંગ,
મળે મહેનતમાંથી
રાતા પીજા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થોકે થોકે થાય,
ખાંતે જો ખેડે નહીં,
ખાવાનું શું ખાય ?
આપણને સૌ ઈશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય ;
પણ બજતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય ?

(૨૨)

શાઠ ૨૭. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૨.

હાલ વખત શણગાર પરઘેર સરસ કાં
દોહરો.

ને તો તું તૈયાર કર
કાં કર્યો આપે કોય ?
તારે તારા અર્થતું
હાલ વખત તે હોય.
નથી લટકતાં લુગડાં
તે ઝાડે તૈયાર ;
વાવી કાંતે જો વણે,
યાય સરસ શણગાર.
મોટે મહેનત જો કરે,
ઘેર રહી પરઘેર,
માકર્યો કરતાં બાખરી
પામે રહી પેર.

ક૦ દ૦ ડી૦

શાઠ ૨૮. દાન.

આપદા પરોપકાર આશિષ મૂમ
આંતરડી પુણ્ય વાવરણું કૃપણ
છાણુનો એકઠો ઢગલો કરી રાખ્યો હોય, તો તેમાંથી ગંધ

જીડે છે, પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું લીપ્યું હોય, તો કામ આવે. ઝેજી રીતે જે માણસ ધન સંધરી રાખે છે, ને મુદલે વાવરતો નથી, તેને લોક સૂમ ઝેટલે કૃપણ કહે છે. પરમેશ્વર પણ તેનાપર નારાજ રહે છે. પણ તેજી ધન ગળપ્રમાણે જો પરો-પકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસો લખે પડે છે. ગરીબગરબાંની આંતરડી આશિષ દે છે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજ થાય છે. વળી તેને દુનિયામાં જશ મળે છે.

જે ખેતરમાં કંઈ વાવેલું હોય છે, તેમાંજ ખીજી કાંઈ વાવીએ તો ફોકટ જાય છે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, ને જેને કશી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નકામું જાય છે. પણ જે ગરીબ, કંગાલ, ભૂખે મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અઠ-કયાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું એ ધણું સાઈં કામ છે.

પાઠ સ્ત. સ્વામ્ય.—ભાગ ૧.

દેશાર્ધ	દાખલા	ગમ્યો
ગિઠયાં	ચપ્પુ	રૂપિયા

બાપુભાઈ કરીને કોઈ દેશાર્ધ હતો, તેને બે જોઆં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને ખીજીનું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીબા હતું. બાપુભાઈ ને મણીબા બે ભલાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં બિડયાં. કોઈ દહાડો લડે નહિ, ગાજો ન દે, જાડું ન ખોલે, ને એક એકના ઉપર ધણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે દાખલા આપું. એક દહાડો દેશાર્ધએ લખણુ ધડવાનો સારો ચપ્પુ આણ્યો; તે ધરમાં સૌએ બહુ વખાણ્યો; લલ્લુને પણ તે બહુ

ગમ્મો. ખીજે દહાડે સવારમાં બહુ વહેલો બિઠ્યો, ને પેલો અપ્પુ લઈને રમવા મંડ્યો. જે દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઈની ત્રીસ રૂપિઆની મોટી પાઘડી દીઠી, તેને પણ મોટો કાપ મૂક્યો. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે બહુ ને બપ્પી નિશાળે ગયાં. પેલી પાઘડી ફાટયાની વાત કોઈએ જાણી નહિ.

પાઠ ૩૦. સાચ.—ભાગ ૨.

સાચાબોલું

ગભરાતું

ધીરજ

અપોરે જમીને દેશાઈ બહાર જવા નીકળ્યા, ત્યારે જેવા પાઘડી લઈને માથે ધાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડ્યો. તેવાંજ ધરનાં સૌ મણુસને બોલાવીને પૂછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી ? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કાંઈ જાણતાં નથી. એવામાં લહુ નિશાળેથી આવ્યો. એણે ધરનાં સૌ ભિગાં થએલાં જેઈ પૂછ્યું, બાપા, આ શું છે ? બાપે કહ્યું, જેની, આ મારી મોટી પાઘડી કોઈએ કાપી નાંખી છે.. એ સાંભળીને પેલો છોકરો પહેલાં તો જરા ગભરાયો અરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહિ બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે ? દેશાઈ જરા-એ ખીજ્યા નહિ, પણ સામો છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, કંઈ શીકર નહિ. કદી એવી સો પાઘડીઓ ફાટે તોએ શું થઈ ગયું ? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો. તું જે જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તારું મોં ન ગમત. સાચાબોલું છોકરું સૌને વહાલું લાગે. બહુ, આજપછી બાંક કરવો નહિ, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝટ માની દેવો.

(૨૫)

પાઠ ૩૧. સાચવિષે કવિતા.

સંકટ પરલોક રાજ શુભ
*ક્રોડ હોડી • સિંધુ
દોહરા,

સહોએ સંકટ સર્વ પણ
કહોએ સાચી વાત;
લઈએ સુખ પરલોકમાં,
રહોએ સુખી દિનરાત. ૧

સાચું તે શુભ છે સદા,
જૂઠે દુખ દેખાય;
ક્રોડ ઉપાય કરી જીવ્યો,
સાચેથી સુખ થાય. ૨

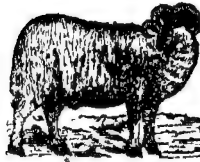
સાચે કામ સરે સદા,
જૂઠે નક્કી ન થાય,
કાગળની હોડી કરો,
તેથી ન સિંધુ તરાય. ૩

ક૦ દ૦ ડી૦

* ક્રોડ.

(૨૬)

પાઠ ૩૨. ઘેટાં.

કાતરતું ધાખળીઓ કામળો ભરવાડ

જીઓ આ કામળો, એ જીનો થાય છે? તમને ખબર તો હશે? નહિતો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દીકાં હશે! એ કાંઈક બકરાના જોવાં હોય છે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોય છે. ઘેટીને શીંગડાં નહોય, ને કેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે ડિલ નિમાળા ધણા હોય છે, તેને ઊન કંઈ છે. આપણા દેશમાં તો એ ઊન વાળજેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાખળીઓ થાય છે, પણ. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે છે, ત્યાંનાં ઘેટાંનું ઊન ઘણું જ ત્રીણું ને સાઈ થાય છે. એનાં લુગડાં ઘણાં જ સારાં બને છે. ઊનને લીધે તેમને ટાઢ નથી વાતી. વાહ! શી પર-મશ્વરની દયા! ખરે, નહિતો એ બિચારાં ટાઢે મરી જાત! ઊનાળામાં બહુ તાપ પડે છે, તેવારે ભરવાડ ઊન કાતરી લે છે. એથી બે કામ થાય છે; ભરવાડને એ ઊનના પૈસા ઊપજે છે, ને ઘેટાંને સુખ થાય છે. એસિવાય એનું ચામડું ને દૂધ કામમાં આવે છે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઈને દુઃખ દેતાં નથી.

પાઠ ૩૩. લીમડો.

ઝરતું લીબોડીઓ રોગ પેટી
લીમડાનું ઝાડ રખિયામણું દેખાય છે. એનાં પાંદડાં પોપ-

ઢીઆ રંગના થાય છે. ને આમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોય છે. લીમડાના ઝાડને ઊગતાં ધણું વરસ લાગે છે. એ ઝાડમાંથી ગુંદર ઝરીને નીકળે છે. લીમડાને રાયણુના જેવી લીંબોળીઓ આવે છે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગે છે. પણ એનાં પાંદડાં તો કડવાં વિખજેવાં હોય છે. ફેટલાક રોગમાં લીમડાનાં પાંદડાં ઓસડને ડોકાણે કામ આવે છે. લીમડાનાં ઝાડ વીસ વીસ હાથ ઊંચાં હોય છે. એનું લાકડું ઈમારત બાંધવામાં ફેટલેક ડોકાણે કામમાં આવે છે. એનાં પાટીઆંની પેટીઓ થાય છે, ને ખીજા કામમાં પણ આવે છે.

ફેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાય છે, તેનાં પાંદડાં કઢીમાં નાંખે છે તો તે બહુ સ્વાદ થાય છે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

ડુંડું પૈસાદાર કણસણું બાજરીઈં

હાંબી કડબ પૂજા

વરસાદથી ધાન્ય પાકે છે. તેમાં ફેટલાંક તો વરસાદમાં એકજ વાર વવાય છે. બાજરી ઓમાસું ખેસતાં વવાય છે, ને હીવાળી પહેલાં તૈયાર થાય છે. જર પણ તેવામાંજ થાય છે, પણ જરા મોડી પાકે છે. પણ ધઉં તો શિયાળો ખેસે ત્યારેજ વવાય ને ઊનાળો ખેસતે કપાઈ રહે.

આ ત્રણે અનાજ આધામાં આવે છે. કોઈ બાજરી ને કોઈ જર ખાય છે. પણ મોટા પૈસાદાર લોકો તો ધઉં ખાય છે.

જર બાજરીના સાંઠા લાંબા હોય છે, તેને કડબ કહે છે. તેના પૂજા બાંધે છે. તે પૂજા દોર ખાય છે.

(૨૮)

જેમાં જર બાજરી થાય છે, તેને કુંડું કે કણસણું કહે છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીહું, ને જેમાં ધઉં થાય તે હુંખી કહેવાય છે.

કણસણાને મસજે ત્યારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને ધંટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેનો રોટલો થાય, તે રોટલો આપણે ખાઈએ.

પાઠ ૩૫. ધાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા શીંગ કઠોળ પોપટા

શેરડી જવ ડાંગર

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જર કણસણે જોય,
હુંખીમાં તો ઊપજે,
ધઉં ડાંગર જવ હોય.
તલના તે લો તલસરા,
શીંગે સર્વ કઠોળ,
થાય ચણાના પોપટા,
શેરડી શાકર ગોળ.
ઓમાસાના ચારમાં
થાય બાજરી જર,
શિયાળામાં ધઉં ચણા
તે સર્વે તૈયાર.

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા નાળાં મરડીઆ પહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોય છે? બહુમ્મિ હોય છે; એક તો નદી હોય, તેમાં નહાઇને ડિલ સાફ કરે છે; લૂગડાં ધોઇને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખે છે; પાણી પીને તરસ મટાડે છે. પાણીવગર માણસને જરા પણ ચાલે નહિ, માટે પરમેશ્વરે ધણે ડેકાણે પાણી ભરી રાખ્યું છે. ફૂવા, તળાવ, નદીઓ, એ સૌમાં પાણી પીવાનું હોય છે. નદીઓને કાંઠે ખેતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાય છે. એવગર નદીઓ બહુ ખપમાં આવે છે. ધરતીઉપર પહાડ હોય છે; તેની ભોંય ખંડાતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ધર બાંધવાના કામમાં, તથા બાળવાના કામમાં આવે છે. વળી ધરતીઉપર ઘાસ થાય તે ઢોરના ખાવામાં આવે છે. વળી પહાડઉપર રાજા મોટા કિલ્લા બાંધે છે, તેથી ખીજા કોઈથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળે છે, તેનો ચૂનો થાય છે. તે ધર બાંધવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

રાત અનેક પદાર્થ હીરા

માણેક *જમકુળ અંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઊગે છે. તેનાં લાકડાં ધર બાંધવાના કામમાં આવે છે. સરખી ભોંય

* જમકુળ એટલે જમરૂખ.

હોય, તેઉપર ખેતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે છે, તેનાં લૂગડાં વણાય છે. ધાનની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણુ કરવાની ધાનુ નીકળે છે. તેની તપેલી, લોટા, લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં કીરા માણેકની પણ ખાણો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે છે, તેની ઇંટો, નળીઓ, ને કચરાનાં વાસણુ થાય છે. એવગર માટીનું ખીચું પણ ઘણું થાય છે. આપણે જમકૂજ, કેળાં, લીંબુ, જાંબુ ખાઈએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાત, ખાણ, એ બધાં કોને કાજે કર્યો છે? માણસનેજ કાજે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ નાનવો જોઈએ જે આપણા સુખને માટે જગત્માં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

પાઠ ૩૮. માળાપની સેવા.

સેવા

જંપવું

દાઝ

માળાપની સેવા કરવી. તેમના ઉપર હેત રાખવું. જુઓ, તે તમારા ઉપર કેટલું હેત રાખે છે! તમારો જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણુ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડ્યું છે. તમે

નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં કે હીંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નીપજે નહિ, આખો દહાડો ખા ખા કરતાં, ને રોઈ રોઈને ઐઝલાં તેમને પજવતાં જે તે જાંરીને ખેસવા પામતાં નહિ.

સંસારમાં આપણાપર માખાપ જેવું ખીચું કયું સયું હેત વહાલ રાખે? તમારે સુખે સુખીહું, ને તમારે દુઃખે દુખીહું. માખાપવિના ખીચું કોણ છે?

તમે માંદાં પડો છો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે?

માખાપ કહે તે માથે ચડાવવું, ને તેમના કહ્યામાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોંઆગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું.

૫૧૪ ૩૯.

માખાપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર	અમાપ	બરદાશ	દાસ
ટગમગ	ધડી	હમર	

દોહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહિ,
આઈ ન શકતો ખાજ;
હી ન શકતો આપથી,
લેથ હતી નહિ બાજ.

એ અવસર આણી દયા
 બાળકને માખાપ
 મુખ આપે દુઃખ વેળીને,
 એ ઉપકારે અમાપ.
 કોય કરે એવે સમે,
 બે ઘડીએ બરદાશ;
 આખી ઊમર થઈ રહે,
 તે નરનો નર દાસ.

ક૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૪૦. બાવળ.

શૂળ • કૂમરું પરડા નાઈડી આરા
 પુઠીઆં તૂરાશ કુંડ ઉતરડવું આળાં
 બાવળનાં ઝાડ ઘણાંખરાં કાળી ભોંયમાં નીપજે છે.
 એની શુળો લાંબી હોય છે. તે કોઈના પગમાં વાગે છે તો
 ઘણી ઝડી પેશી જાય છે. એનાં ફૂલ પીળાં ફૂલતાંજેવાં થાય
 છે, ને પછી શીંગો થાય છે, તેને પરડા કહે છે. તેનું
 ગામડામાં ગરીબ લોક અથાણું કરે છે, ને ઢોરને પણ અવ-
 રવિ છે. બાવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી ત્રીણું હોય
 છે. એ ઘણાં ઊંચાં થતાં નથી, ને એનો છાયડો પણ પૂરો
 મળે નહિ. બાવળનું લાકડું મજબૂત હોય છે, તેથી ગાડાં
 બનાવવાના કામમાં ઘણું અવિ છે. પૈડાંની નાઈડી, આરા,
 પુઠીઆં, એ સૌ બાવળના લાકડાનાં થાય છે. દાતણ
 બાવળની સોઠીઓનાં થાય છે. એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ
 રહેલી છે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી બરીને તેમાં ઢોરનાં ઉતરડી
 કાઢેલાં આળાં આમડાં સાફ થવાને નાંખે છે. બાવળના
 થડમાંથી ગુંદર ઋરે છે, તેમાં ત્રીકાશ બહુ હોય છે.

પાઠ ૪૧. શેખસહલી,

તુરંગ બહોળા ધૂણાવતું માલિક
શેખસહલી ઘાડયો વેપાર

એક જાણુ ચોટામાંથી ધીનો ઘાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસહલી કરીને મજૂર હશે તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસહલીના મનમાં તુરંગ બીડવા માંડ્યા જે, મજૂરીના ચાર આના આપશે, તેની એક કૂકડી લઈશ, અને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશ ; તેનાં બચ્ચાં કુચ્ચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઈશ, તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો દેશે, તેને રોજ વેચી વેચીને આરીપેઠે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બહોળાં થશે, તે વેચીને ધણા રૂપિયા બિપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ધણા રૂપિયા કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જન્મવાને બિડો, ત્યારે હું ડોકું ધૂણાવીને કહીશ જે હમણા નહિ આવું. આવા વિચારમાં તેણે ખરેખરે માથું ધૂણાવું, તેથી ઘાડવો નીચે પડીને કટી ગયો. ત્યારે પેલા ધીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મૂરખ, મારો ઘાડવો કેમ બાગ્યો? ત્યારે શેખસહલી બોલ્યો, અરે બાઈ, તારો તો ઘાડવો બાગ્યો, પણ માઈ તો આવું ધર બાગ્યું.

પાઠ ૪૨. ઘર,—ભાગ ૧.

અણતર માળી જોવું ઓશરી સાદું
 * હાટડાં ભોંયરું છોવરાવવું મોભ
 બળીઓ વાંસ કાથો

મારા શેઠનું ઘર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાયો નાંખીને તેહપર અણતર આલ્યું છે. એ આગળ જોવું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ઠાંકું, કૂવો, પાણીઆરું, એ પણ થાય છે. હવે ઓરડામાં બળીઓ મુકવી રહી ગઈ છે તે મૂકશે, અને હાટડાંને બારણાં કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં ભોંયરું છે; કોઈ વખત ભો જોવું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણૂકસણ, ઘરેણાંગાંઠાં સર્વે ભરે. શેઠના ઘરની પરચાળ ને ઓશરી એ એક મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આવ્યા તેથી ઝટપટ છાંપરું માળી લેશે. મોભ, બળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મુકયાં છે. નળીઆંનું સાદું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ઠાંકાની પાસે એક રાખ્યો છે, તે છોવરાવ્યો છે. એ ઘર બહુ રજિયામણું છે.

* હાટડાં એટલે તાકાં.

† માળી લેવું એટલે નળીઆં ચઢાવવાં.

પાઠ ૪૩. ધર.—ભાગ ૨.

બિરાજીનું મજગરાં છજું ચોરસાં

પાટડા સાગ *છોલાણું લુહાર

મારા શેઠના ધરના આંગણમાં છૂટ સારી છે, ને આગળ મેડાઉપર મળનું છજું મૂકી દીધું છે. તે એવું બિરાજે છે કે કંઈ મળ્યા નહિ. તેની પાંચ બારીઓ તો રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છીંડીમાં પડે છે. એ ધરને ઓટલા પણ સારા ગયા ને પહોળા છે. મેડો જડાવ્યો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઓ સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો ને નીસરણી એ પહોળાં છે. વચલા માળની બીંતે ખુંટીઓ ને તાકાં થોડાં મૂકાવ્યાં છે. ઘણાં તાકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કોડીઓ મૂકે, તો બીંતે તેજના રેલા રેલા થઈ રહે છે. એ ધરમાં બધું છોલાણું થઈ રહ્યું છે. ભોંયતળીએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે ચોરસાં દેવડાવનાં છે. બારી બારણાંનાં કમાડ સૂતારે તૈયાર કરી રાખ્યાં છે, તે હવે ચડાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મળગરાં, લુહાર કાલેજ આપી ગયો. આજ પાછો જઈને જોઈ આવીશ જે કેટલું કામ તૈયાર થયું.

* છોલાણું એટલે છો દેવડાવવી.

પાઠ ૪૪. ઘરવિધે કવિતા.

છાજવું *મૂનાળાં નીર મૂડા
 મેના કહેરા હીંચકો ખાટ

ગાલીઆ ભૂપતિ ચિત્ર

ભુજંગી છંદ.

છળં જળોઆં માળોઆં ખૂબ છાજે,
 રૂડાં પારીએ પારણાં તો બિરાજે,
 ઘડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
 અણ્યાં ઇંટથી ને દીસે છે મૂનાળાં. ૧

તૂટે કે ન ખૂટે ભસ્ત્રાં નીર ઠાંકાં,
 પીએ ખેંચી પાણી વળી લોક વાંકાં,
 મીઠા બોલ બોલ મૂડા શુદ્ધ મેનાં,
 જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨

ખની બેઠકો ને કહેરા અગાશી,
 મૂંવા સેજ ને હીંચકે ખાટ પાશી ;
 †ગાલીઆ પીછાવી ગમે તેવો રીતે,
 ભલા ભૂપતિનાં કોંધાં ચિત્ર ભીતે. ૩

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોહું.

મજડ નસકોરાં ડાચું

હણહણવું દાદ વાચા

નાકવડે સારી નરસી વાસની અખર પડે છે. નાકનો

* મૂનાળાં એટલે મૂનાનાં.

† ગાલીઆ.

ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોય છે, ને હેઠલો ભાગ પોચો હોય છે. નાકનાં બે કાણાં દેખાય છે, તેને નસઠોરાં કહે છે.

મોંવડે ખાવાનું ને બોલવાનું કામ ચાલે છે. હોઠ દાંતને જળવે છે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દે છે. દાંત બન્નીસ હોય છે, ને તે ડાઘાંમાં સજડ હોય છે. આગલા દાંતને ધાર હોય છે, તેથી ખાવાનું હોય તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરાય છે; ને ધંટીમાં જેમ દખાય છે, તેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાઈને તેનો ભૂકો થાય છે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો, એવા સ્વાદ જણાય છે.

માણસ જેમ બોલે છે તેમ જનાવરથી બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચા છે એમ કહે છે. જનાવરને એવી વાચા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને ગજામાંથી જે સાદ કાઢે છે, તેનાં નામ જુદાં જુદાં છે. 'ઘોડો બોલતો હોય, ત્યારે કહેશે હણહણે છે, ગાય બરાડે છે, ગધેડું ભૂંકે છે, કૂતરું ભસે છે.

ચાઠ ઇક. ખીજવું.

છેલાઈ પગરખી અડકટ પછડાઈને અટવાઈને

એક રામલો કરીને છોકરો નિશાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં ખીજે છોકરે કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહી છે, તે ખોટું દેખાય છે. એ તે છેલાઈમાં રાખી છે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહી છે, તેમાં તારું શું ગયું? ખોટું દેખાશે તો મને દેખાશે. એટલામાં તેને ખીજ છોકરા બાલસાહેબ, બાલસાહેબ, કહીને ખીજવના મંડ્યા. તેથી

તેમને તેણે છૂટી પાડી મારી. પણ પેલા ખરી ગયા, તેથી વાગી નહિ, ને એક ઓઠલાના પગથીઆસાથે પછડાઇને ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા વળી એને ખીજવવા મંડયા, ત્યારે એણે પગરખી છૂટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડ્યો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડકટમાં અટવાઇને આ-બોઆઆમાં પડ્યો, તેથી લૂગડાં બગડ્યાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં માથાપને અપ્પર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણે દહાડે સાઈં થયું. જે ખીજવાય તેના એવા હાલ!

પાઠ ૪૭. કૂતરું.

અદેખાં અવતરવું *ગેલ

ખારીલાં કુરકુરીઆં ભોટીલાં

કૂતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોય છે. તેની પૂછડી વાંકી હોય છે. જે માણસ આડો હોય અને કોઈની સારી શીખામણપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પછી આડો ચાલે તો તેને કહે છે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અજાણ્યા માણસને દેખે કે કૂતરો ધૂર-કવા માંડે છે, ને પાસે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચ્ચું પણ ભરે. કૂતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોય છે. એક ફજીઆણું કૂતરું ખીજ ફજીઆમાં ગયું હોય તો તે ફજીઆનાં સઘળાં કૂતરાં એકઠાં થઈને તેને કાઠી મૂકે ત્યારે જંપે. કૂતરાં જ્યારે

* ગેલ એટલે કૂતરાં લાડ કરે છે તે.

ખીએ ત્યારે પૂછડી પાછલા બે પગવચ્ચે ધાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પૂછડી હલાવે. કૂતરાનાં બચ્ચાંને ફૂર-ફૂરીઆં કે ભોટીલાં કહે છે. તે આંધળાં અવતરે છે; દશ આર દહાડાકેડે તેની આંખો ઊઘડે છે. ફૂરફૂરીઆં નાનાં હોય ત્યારે વહાલાં લાગે છે. તે છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરે છે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું

અંગ.

છોડવાનાં જીવંત જીવંત કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો છો? પેલો એક છોડ ઉખેડી લાવો, જોઈએ વાર, તમને શું શું માલુમ છે?

આ તો બોયમાં દટાઈ રહ્યું હતું તે મૂળીકું, પણ પેલા બીણા વહે, જે વડી ઝાડ પાણી ચૂસે છે, તે ક્યાં છે? તે તો કંઈ દેખાતા નથી? તે નરી આંખે દેખાય નહિ; તે જોવાના તો કાચ હોય છે, તેમાંથી જોઈએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મૂળીઆંવિના ખીજા કોઈ અંગનાં નામ તમને આવડે છે? હા. આ રાત્રું દેખાય છે તે થડ, ને એમાંથી ડાળાં ફૂટેલાં છે. તેપર પાતરાં ઊગેલાં છે. વાર, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબું ગોળ શું દેખાય છે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે. જીવો, આ ફૂલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં ખી તો કંઈ જણાતાં નથી? હમણા તે ખી શેનાં હોય? જ્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે ખી બંધાય. હજી એને ખી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાં છે, તે હું તમને બતાવું. જીવો, એ મરીના દાણા જેવડાં મોટાં છે, એને વાનીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ અમ્પસ ફણગો

પધાં ગાડને ખીઆં હોમ છે. વાર, ત્યારે પેલા વડનું ખી કેવડું હશે? એ ગાડ તો મોટું હોય છે, ત્યારે એનું ખીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાય છે. પણ એ કંઈ વડનું ખી ન હોય, એ તો એનું ફળ. જેમ જાંબુ ને ખોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જે ફળીઓ નીકળે છે તે ખી, તેમ ટેટાને ભાગતાં એમાં જે અમ્પસ જેવડા ઝીણા ઝીણા દાણા નીકળે છે, તે વડનાં ખી.

ખીને ભોંયમાં રાખીએ ને પાણી સીંચીએ, તો એક બે દહાડે તે પોતું થાય, ને તેમાંથી મૂળીહું નીકળે તે જમીનમાં રહે, અને ફુંગો ફૂટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોય છે.

તે ફુંગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટો થાય છે, ને તેને ખીજાં પાંદડાં આવે છે. પછી કળી બેસે છે, તેમાંથી કુલ ખીલે છે, ને કુલમાંથી ફળ બંધાઈને તેમાં ખી પેદા થાય છે.

વાલ કે વટાણા વાનીને થોડા દિવસસુધી લાગલાગટ જોયાં કરજો, એટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજશે.

પાઠ ૫૦. કબૂતર અને કોડી.

વહેળો ઉપકાર બદલો ઝાંપ
તેડે ચઠકો આખરું

એક તરશી કોડી વહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઈ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કબૂતર દીવી, અને તેને દયા આવી, તેથી આંચબતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલી કોડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કબૂતર એક ઠેકાણે ખેડું હવું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કોડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કબૂતરને પગે ચઠકો ભર્યો, તેથી તે ઝડ લઈને ઊડી ગયું. એ વાતઉપરથી સમજ્યું જે ખીજાઉપર ઉપકાર કરતા રહેવું, અને કોઈએ આપણાઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો તે મનમાં રાખીને લાગ આવે ત્યારે બદલો બાળવાને ચૂકવું નહિ. એવું કાઠાથી પરમેશ્વર રાજી રહે છે, લોકમાં આખર વધે છે, ને આપણું સારું થાય છે.

(૪૨)

પાઠ ૫૧. *ડાંગર.

ક્યારડા પરાળ છાલાં ચોખા તર

વાહ! પેલા ડાંગરના ક્યારડા કેવા સારા દેખાય છે? તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાય છે! જ્યારે ડાંગર પાક્યો, ત્યારે એવા લીલા નહિ રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા અંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જે રહે છે તે પરાળ કહેવાય છે; એ ઢોરના આધામાં આવે છે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાયો નહિ, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઝાડકે ત્યારે ચોખા નીકળે, તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવે છે? શું એ ખેડુત નીપજાવે છે? ના, તે તો જમીન ખેડીને તર વાવે છે; પણ તેમાં દૂધ ભરાય છે, દાણા બંધાય છે, ને પુકે છે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળો કરે છે? ના, એ તો ખેડુતથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરે છે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઈએ.

પાઠ ૫૨. બિલાડું.

માંજરી ધીઆળું તલપ તીણું લૂણું

બિલાડીને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાઠી ચાઠી ચોખા કરે છે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે, તેના કરતાં તો બિલાડી કેવી સમજી! બિલાડીને પંજા હોય છે, તે એનાં

* ડાંગરને મુશ્ત અઘ્ઘાવીશીમાં બાત કહે છે.

અચ્ચાંઉપર ફેરવે ત્યારે નાખ માંહે ધાલી દે છે. બિલાડીને ને ઊંદરને ધણું વેર હોય છે. જે ઊંદર જરા ચું ચું કરતા સંભળાય, તો તે ઠેકાણે હજવે હજવે જઈને તલપ મારીને પકડે છે, તે વેળા નાખ બહાર રાંખે છે. બિલાડીની આંખ ઝિલી કરી છે કે તેને અંધારે પણ સૂઝે. જે બિલાડીને ધીઆણું ખાવાની ટેવ હોય, તેની આગળ લૂણું ખાવા મૂક્યું હોય તો તે ખાવાની નહિ, પણ જરાએ ધીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

ઊંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી ઝિનાં અચ્ચાંને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે મોંમા ધાલીને લઈ જાય છે, ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. બીકણ છોકરો.

બીકણ

એક છોકરો ધણોજ બીકણ હતો. માણસથીએ ખીએ ને જનાવરથીએ ખીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણ્યું માણસ આવે કે માની સોડમાં બરાઈ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. કોઈનો સામુંએ જીએ નહિ. ઊંદર કે ચકલી દેએ તો ખીએ. ગાય કે બકરી દેએ કે માને બાત્રી પડે. કૂર-કૂરીઆં જીએ તો નાશી જાય. એક દહાડો તે નિશાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાતું કૂરકૂરીઉં ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલો છોકરો ખીને નાઠો. કૂરકૂરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાય છે, માટે તે પણ પાછળ દોડ્યું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગબરાયો તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આજે ડિલ ને બધે લૂગડે કાદવ

કાદવ થઈ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડયો પડયો રહે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહિ. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને ઊઠાડયો, ને ઘેર મૂકી આવ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ ખીવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયો	રાશ	અગર
અગરીઓ	ક્યારા	ઉસરડયું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પહોળા ખાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી લે છે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઈ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ બંધાય રહે છે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાય છે.

જે ઠેકાણે મીઠું પાકે છે તેને અગર કહે છે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહે છે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઈ ન જાય, તેટલા માટે તેના પર મટોડી ઢાકે છે, અને કેટલેક ઠેકાણે તો તેના પર ધાસ નાંખીને બાળે છે, તેથી ઉપર પડ બંધાય જાય છે.

કેટલેક ઠેકાણે તો કૂવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે ક્યારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દે છે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાય છે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરે છે.

(૪૫)

પાઠ ૫૫.

થોડ થોડ ભણીએ તો આવડે.

પ્રમાણે ભણીગણી કોથળો

ઓહો! આ કેવો મોટો કૂવો! એટલો મોટો કેમ ખો-
દાયો હશે? સાંભળો હું કહું. થોડો આજ ખોદે, વળી
થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખોદતાં કૂવો
થયો.

શરીને નાકે પેલું ધર કેવડું મોટું છે! જુઓ. ત્રણ
તો એને મેડીઓ છે; પંદરેક તો બારીઓ છે; એના
કરા કેવા ઊંચા છે! એ બાંધવામાં ઇંચો તો બહુજ ખપી
હશે? કડીઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હશે? સાંભળો,
પહેલી એક ઇંચ મૂકી, પછી બીજી મૂકી, પછી ત્રીજી,
એમ એકે એકે આખી બીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ધર્તું ગાડું આવે છે. ઓહો! એમાં
કેટલો ભાર ભર્યો છે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ
ભર્યો હશે? એકી વારે ભરવા માંડયો હોત તો તે કદી
ન ભરાત. એક વાર એક કોથળો મૂક્યો, પછી બીજો,
એમ એક પછી એક મેલેલા.

જે એમ સહેલથી પેલો કૂવો ખોદાયો, ધર બંધાયું,
ગાડું ભરાયું તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે
એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી બીજી વાર બીજો
ભણો, એમ એકે એકે શીખશો તો ભણી ગણી ડાહ્યા
થશો.

(૪૬)

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે બણવાવિધે.

પંથ પાણ લહીઓ
અર એધાણ છેદાય છે.

બણતાં પંડિત નીપજે,
લખતાં લહીઓ થાય ;
માર માર ગાઉ ચાલતાં
લાંઓ પંથ કપાય. ૧

પોપટ પણ અભ્યાસથી
શીખે બોલતાં બોલ ;
કાયર થઈ આજસ કરે,
તે નર અરને તોલ. ૨

ફૂવાઉપરના કંકણ જે
પાકા કાળા પાણ,
દોરડોએ છેદાય છે,
એ લેવું એધાણ. ૩

કુ ૦ ૬૦ ૬૧૦

પાઠ ૫૭. ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગાલ જસત સીસું કાટ

ધાતુઓ ધણી જાતની થાય છે; જેમ કે સોનું, રૂપું,
તાંબું, લોહું, સીસું, જસત, અને કલર્ષ. એમાંની ધણીખરી
તો રોજ આપણા દોહામાં આવે છે. ધાતુઓ બોયમાંથી

ખોદી કાઢે છે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળે છે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોય છે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધૂએ ને દેવતામાં ગાળે, તો મટોડી બટોડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને ચોખ્ખી ધાતુ રહે.

ખીજી ધણીખરી ચીજો કરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોય છે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુ કરતાં ભારે છે. ધાતુ પર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારે તે અખરતી હોય. સોના-રૂપા પર કાટ અડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેલું ઝાંખું પડી જાય છે. સોનુંએ ઝાંખું તો પડે, પણ રૂપાજેટલું નહિ. કલર્ષ ને સીસું છેક વહેલાં કરાતાં નથી, પણ લોઢાને અને તાંબાને તો ઝટ દષ્ટને કાટ વળે છે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહે છે. એ જંગાલ ખાંધામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોય છે. લોઢા કરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબા કરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહિ.

પાઠ ૫૮. ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગદીઆણો ઓગળવું વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાય છે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાય છે જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરે છે.

ધાતુના તાણી તાણીને ત્રીણા તાર કરે છે. સીસામાં અને કલર્ષમાં એટલી ત્રીકાશ નથી કે એના તાર કંઈ

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોહું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા ગ્રીણા થાય છે. લોહાના તાર તો વાજથી પણ પાતળા થઈ શકે છે. એક ગદીઆણો સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાય છે. સોનું કે લોહું ઓગાળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલહને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઈ જાય.

હવે યાદ રાખવું કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગે છે, અને કેટલીક વહેલી કટાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી; પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મૂકીએ, તો બધી ઓગળી જાય છે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ શકે છે.

પાઠ ૫૯. ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો

છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરો સંપ નહોતો. જ્યારે તે મરવા પડ્યો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડ્યા, ને એક પાતળી લાકડી-ઓની ભારી ભંગાવીને અકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાંગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઈ નહિ. પછી પેલ ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને અકેક જણ અકેક લાકડી લઈને ભાંગો. એવું કર્યું, એટલે તો ઝટ ભાંગી ગઈ. પેલા છોકરા ઘણો અચંબો પામ્યા, ને બાપને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ બધી લાકડીઓ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, માટે આખી ભારી તમારાથી ભંગાઈ નહિ. પણ અકેક

(૪૯)

લાકડી જ્યારે જુદી પડી, ત્યારે તેને ખીજી લાકડીઓના
ખજનો ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે ઝટ ભાંગી ગઈ. એમજ
તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઈએ છેડી નહિ
શકે, ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે; પણ લડીને જુદા
પડશો, તો અકેક લાકડીની પેઠે તમે નખખા થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરું.

ટીખળી અટક્યાનાં અડપલાં નિરાંત ગણોક્ષાં

વાંદરાં ટીખળી ને અટક્યાનાં જતાવર હોય છે. તે
કૂદે છે, નાચે છે, છાપરે છાપરે ભૂસ્કા મારે છે, ને વખતે
અડપલાં કરે છે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા,
હાથ જેવા હોય છે.

વાંદરાં ઘણી જાતનાં હોય છે. કેટલાંક કાળાં મોનાં હોય છે. કેટલાંક રાતાં મોનાં હોય છે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળાં મોનાં વાંદરાંકરતાં રાતાં મોનાં વાંદરાં ખારીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે, ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગાશીમાં કંઈ જાણસ ઉઘાડી પડી હોય, તે ખાઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મૂઠીએ મૂઠીએ મોંમાં ચોરીને બે ગલોફાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડઉપર જઈને નિરાંતે બેઠું બેઠું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણસની સામે થાય છે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૂછડીઓ હોતી નથી, પણ જેને હોય છે તેને લાંબાં પૂછડાં હોય છે તે ઝાડની ડાળને વોટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હોંચકા ખાય છે.

પાઠ ૬૧. બે બાઈડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ

ઈનસાફ

દશા

સાહેબ

અરે

ગજેપડુ

એક છોકરાને મારે બે બાઈડીઓને વઢવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે મારો. એ વાતનો કોઈ સાહેબ નહોતો. પછી તે બે જણીઓ રાજ-પાસે કુર્બાં કરવા ગઈ. રાજએ બેની વાત સાંભળી લઈને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે આ છોકરાના બે કડકા બરાબર કરીને અકેક જણીને અકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો છાનીમાની બોલ્યાવિના ઊભી રહી, પણ બીજીએ તો બૂમ બૂમ પાડીને કહ્યું કે રાજ સાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો મા; જે આવોજ ઈનસાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એનાઉપરથી

મારો હાથ ઊઠાવું છું. આ વાતઉપરથી રાજાએ વિચાર્યું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે ખીજના મનમાં કશી અરે હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી માને હવાસે કર્યો, અને પેલી ખીજ ગળેપકુ બાઈડીને શિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મૂકી. જે કોઈ ખીજને ગળે પકે તેની આ દશા થાય.

પાઠ કર. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીકું

મહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, તેનાં નામ તમને આવડે છે ?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મહેતાજી.—ઠીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવાડીકું (અરે કહીએ તો સાતવારીકું) કહેવાય, પણ એ બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણો છો ?

કેશવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરુવાર, પાંચમે દહાડે શુક્રવાર, છઠ્ઠે શનિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કોને કહો છો ?

કેશવલાલ.—સવારથી સાંજસૂધી એક દહાડો, વળી ખીજે દહાડે સવારથી સાંજસૂધી ખીજે દહાડો, એપ્રમાણે દહાડો ગણાય.

મહેતાજી.—તમારા કહેવાપ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજસૂધી દહાડો, ત્યારે રાત શેમાં ગણાય ?

હરીલાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વાર-
માંજ ગણવી જોઈએ, જુદી તો કેમ ગણાય.

મહેતાજી.—ઠીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની
સવારથી તે આપની કાલની સવારસૂધી, એટલે આજનો
દિવસ ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય.
તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવાર-
સૂધી ખીજે વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર
અથવા એક દહાડો ગણવો. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના
બાર વાગતાથી ખીજી રાતના બાર વાગતાસૂધીના વખતને
એક દહાડો કહે છે.

ખાંડ ૬૩. વેળા.—બાગ ૨.

પહોર

મહિનો

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય,
તે તો તમે સમજ્યા. પણ પહેલો પહોર અને પાછલો
પહોર એટલે શું તે તમે જાણતા નહિ હો.

હરીલાલ.—તે તો હું જાણું છું. સવાર હોય ત્યારે
મારો બાપ પહેલો પહોર કહે છે, અને સાંજ પડવા
માંડે ત્યારે પાછલો પહોર કહે છે.

મહેતાજી.—એ તો જરા ખરું છે, પણ હું તમને
એની વધારે સમજણ પાડું. સૂરજ ઊગે ત્યારથી બપોરે
છેક તે માથે આવે ત્યાંલગીમાં બે પહોર ગણે છે, અને
બપોરપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંલગીમાં ખીજી બે પ-
હોર, એટલે આખા દહાડાના ચાર પહોર. તેજપ્રમાણે
પાછા રાતના ચાર પહોર. બંને મળીને આઠ પહોર.
રાતના પહેલા બે પહોરને પહેલી રાત ને પાછલા બેને

પાછલી રાત કહે છે. સૂરજ આથમ્યાપછી બે પહોરે મધરાત થાય.

મહેનાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીહું શુંને કહેતાં હશે ?

હરીલાલ.—જેમ સાત દહાજનું અઠવાડીહું તેમ પંદર દહાજનું પખવાડીહું. તું જાણે છે, કેશવલાલ, મહિનાના પખવાડીઆં કેટલાં ?

કેશવલાલ.—બે. બાર મહિનાનું વરસ થાય, કેમ મહેનાજી સાહેબ ?

પાઠ ૬૪. વા.

શીશી	વા	બફારો
વીંજણો	વાયરો	પવન

આપણે બોયરામાં કે બારણાં વાશીને ઓરડામાં બેઠા હોઈએ તે વખત બફારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીંજણો હલાવીએ છીએ ; તેમ કરતાં આપણા શરીરકેપર કંઈ આવતું જતું જણાય છે. તેને આપણે દેખતા નથી, તોએ તે આપણા શરીરને લાગે છે. એને વા, વાયરો, કે પવન કહે છે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે ધીર હોય ને હાલે ચાલે નહિ ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે, એ વા જ્યાં જોઈએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગ્યા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોય છે. આપણાં શરીરમાં, બોયરામાં, પેઢીમાં, લોટામાં, સૌમાં તે રહે છે ; ને તેમાં જ્યારે ખીજું કંઈ ભરે છે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે. ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકૂંડીમાં ખોળ્યો હોય, તો માંહે પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાય છે, તેમ તેમ લોટામાંનો વા નીકળતો જાય છે. પણ લોટો ગંધો માંહે ઘાલ્યો

હોય, તો તેમાંનો વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી ઉઘી પાણીમાં દબાવી હોય, તો માંહે પાણીથી ચડાતું નથી તે દેખાયે.

પાઠ ૬૫. કાન.

લહેરો	ધૂજતું	શુકિત	ઈશારત
ગતિ	પ્રવાહી	નાદ	સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાવ્યો હાલે છે, ને બધે ડેકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, ખાટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લહેરોનાં ડુંડાળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાથ ગાળ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારા-ઉપર ડાંડીઓ ઢોકીએ, તો તે નગારાનું ચામડું થરથર ધૂજે છે, તેને લીધે વા હાલે છે, અને કાનમાંનો વા માંહેની ચામડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલૂમ પડે છે કે ફલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ઘણી શુકિત કરેલી છે.

જેથી કશું સંભળાતું નથી, તેને બહેરાં કહે છે. કેટલાંક માણસને ઘડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બહેરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આધજાં હોય છે તેમ કેટલાંક બહેરાં હોય છે, ને એવાં જન્મબહેરાં હોય તે મૂગાં પણ હોય છે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે મોઢે તો બોલાતું નથી. આંગળીઓવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું હોય તો તે પણ તેમને આવડે ખરું.

ખાઠ ૬૬. કાગળ.

ટાટ	એળ	સાહેબખાની	ફટકડી
કાગદી	ધા	ઢોવી દેલું	ચાળણી
ધુંટલું	તા	તાવ	

જૂનાં ટાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાય છે. જૂનાં ટાટને ચૂનાતા પાણીમાં થોડા દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણા કરે છે. પણ તે મેલાં બહુ હોય છે, માટે સાચુ મેળવીને ધોવાં પડે છે. ધોયા કેડે તેનો સફેદ માવો થાય છે, તે પાણીમાં ડોવી દે છે. પછી ઝીણી સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢે છે, તેથી તેઉપર પેલો માવો કૂચીને કાગળ બંધાય છે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહિ, કેમકે તે ઘણા કરકરા, ને કૂચી નોકજે એવા હોય છે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સારૂ ઘઉંની બેળ અને ફટકડી પાઈને સારીપેટે ઘુંટે છે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી વેચે છે. એક આખો કાગળ તે તા કે તાવ કહેવાય. ચોવીસ તાવનો એક ધા. ગુજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાય છે; ઘણા સારા ને જાંઆ તે સાહેબખાની કહેવાય છે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બને છે, અને તે બનાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ધુએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડે છે.

પાઠ ૬૭. મૂર્ખાઈ.

દેશાવર ઝળઝળીઆં અભણ મથાણું

ફાળ કોઠમોઠ નામું

કોઈ એક બાઈડીના ધણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લખને પેલી બાઈ એક જણ સારાં લૂગડાં પહેરીને જતો હતો, તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉખડીને મથાળેથી તે ડેક છેડાલગણ જોઈને પછી ધણું રોવા માંડ્યું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને ફાળ પડી કે રખેને કંઈ મારી ખપ્પર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, બાઈ, એમાં શું લખ્યું છે, તે ઉકેલીને મને સમજાવો તો ખરા. કેમ રૂઓ છો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રોતો. હું તો મારી મૂર્ખાઈને રોઉં છું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું ભણ્યો નહિ, ને કોઠમોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે “ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવો ધરે” એ ખરું છે. એ મને નક્કી થયું. આઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખવું ઘટે છે કે જે મૂર્ખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી ફેરું લાજી મરવું પડે છે, ને પસ્તાવો થાય છે.

પાઠ ૬૮. મૂર્ખાઈવિષે કવિતા.

અભિમાન સરદાર રાય ઉર
નિશાની અસાર વહેમ બકલું

દોહરા.

મૂરખ માથે શીંગડાં,
નહિ નિશાની હોય,
સાર અસાર વિચાર નહિ,
જન તે મૂરખ જોય.
અક્ષર એક ન આવડે,
ઉર અભિમાન અપાર,
જગમાં તેને જાણવો,
સૌ મૂરખ સરદાર.
વહેમ ભરી વાતો વડી,
બહુ બહુ બકતો જાય,
શીખામણ નહિ સાંભળે,
તે મૂરખનો રાય.

ક૦ દ૦ ૬!૦

પાઠ ૬૯. ગધેડું.

વૈતરૂં આજોટવું અમીર દાખડો

ગધેડાં બહુ વૈતરૂં કરે છે, અને જે દુઃખ પડે છે તે ધીરજથી ખમી રહે છે. ગધેડું ઘોડાજેટલું હવાવણું હોડતું નથી; તે ધીમે હોડે, પણ હો નહિ. જે તેની મરજી-પ્રમાણે કામ કરાવું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વાર-લગણુ કામ કરે. ગધેડાને લોક મુર્ખ જાણે છે, અને મુર્ખ માણસને કેટલાએક લોક ગધેડો કહે છે; પણ એ ખોલવાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છૂટ્યાં, એટલે આજોટવાને મંડી જાય, અને એક આજોટે, એટલે તેની દેખાદેખી ખીજાંએ આજોટવા માંડે. આજોટ્યાપહેલાં જે જગાએ ડોક આવવાની હોય, તે ઠેકાણેથી કાંકરાંબાંકરા પગેવતી કાઢી નાંખે છે. ગધેડાં બહુ ભાર લઈ જવા લાવવાને કામ આવે છે. આ દેશમાં ગધેડાઉપર બેસવાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીર-સરખા પણ ગધેડે બેસે છે.

ગધેડાંને ચાર પગ હોય છે. તે પાતળા, ને તેનો દાખડો જડો હોય છે, તેથી સીંચી જાંચી ટેકરીઉપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોય છે. ગધેડીનું દૂધ માંદા માણસને પીવરાવે તો ઘણો ગુણુ કરે છે.

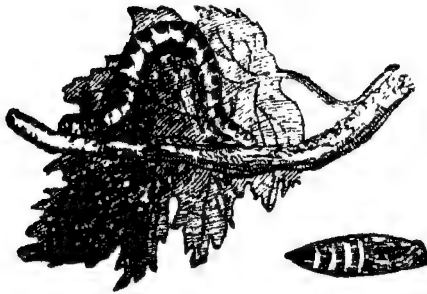
પાઠ ૭૭. ગધેડાની વાત.

દેહધું

ન્યાલ

એક જાણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરું ખવરાવે નહિ. એક દિવસ એને ભત્રીજે એનીપાસે કંઈ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બોલ્યા કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રીજે ગધેડા-પાસે ગયો, ત્યારે તે જાણે તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખ-માંથી છોડાવ, એવો તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ને તેને લઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલો કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રીજે ગધેડે મેશ્વરીને કાકાને ઘેર ગયો, અને દેહલામાં ગધેડાને બાંધ્યો. તેની આગળ ઘાસ નાખ્યું, પણ તે તે ખાય નહિ, અને પગેવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે. એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જોઈ, તો માંહેથી એક ધનનો ચર જડ્યો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્યાલ કરી નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ.

શેતૂર	પતંગીઢં	તાંતણો	કોશેટો
અદઅદતું	હીરાગળ	મૂગટ	હીર
અખોટીઆં	ગજઆણી		મશરૂ

એક જાતના કાડા રેશમ કરે છે. તે કાડો શેતૂરનાં પાંદડાં ખાઈને જીવે છે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યાપછી, શરીરમાંથી રેશમનો ઝીણો તાંતણો કાઢીને ખારેક જેવડો કોથો કરે છે, ને તેમાં કેટલાક દહાડાલગણુ ભરાઈ રહે છે. આ ઉપલા મિત્રમાં કાડો ને કોથો બેઉ પાડેલાં છે. રેશમ કાઢવામટે કોથોને ઊના અદઅદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહેનો કાડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણો ઉઠેજી જ. કોથોને એમ ઊના પાણીમાં ન નાંખે, તો કેટલેક દહાડે તેમાંનો કાડો પતંગીઢં ઘર્ષ હીર કરડીને બહાર નીકળી જાય. શીવવા ને બરવાના કામમાં હીર ઘણુ આવે છે. તેનાં સારાં સારાં લૂગડાં પણ વણાય છે. રેશમ પહેલું કોથો-માથી કાઢે છે ત્યારે તેનો રંગ કંઈક પીળાશપર હોય છે. પછી રાતા, પીલા, કીલા, એવા જાત જાતના રંગ તેના-

પર ચડાવે છે. હીરાગળ લૂગડાં ઘણી જતનાં થાય છે. તેનાં નામ, મુગટા, અપોઠીઆં, મશર, કીનખાખ, ગજી-આણી, ને એવાં ખીજાં ઘણાં થાય છે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલો	*સાંઠ	તોખા	અહંકાર
નખખો	આંટો	તુચ્છ	ધરાઈને

એક માતેલો સાંઠ ધરાઈને ખેઠો હતો, એવામાં એક મચ્છર ગણુગણુતો ગણુગણુતો તેના નાકઆગળ આવ્યો. તે જોઈ આખલો બોલ્યો, રૈ નીચ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જખરાને તારા જેવા નખખાપર હાથ ચલાવવો ઘટતો નથી, નહિતો એક પલકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નખખો ગણે છે તો હવે જોજો. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝૂંટ લઈને આખલાના નસકોરામાં પેશી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોખા તોખા કરાવી. તે પગ પછાડે, પૂછડી પછાડે, ને નાકમાંની વદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવો થઈ ગયો. અંતે લાંબો થઈને ભોંયે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરામાંથી બહાર નીકળીને કહ્યું, હે જોયું, હવે આજપછી અહંકાર ફરીશ મા.

આ વાતકુપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટો છે એવો અહંકાર કદી ન કરવો.

સાંઠ એટલે આખલો.

પાઠ ૭૩. મચ્છર અને કરોળીઓ.

કરોળીઓ બહેકવું જીતવું
હરાવવું .જણું શેર

પેલો મચ્છર આપ્પલાને જીતીને બહુ કૂલાઈ ગયો, ને બોલ્યો, જીઓ, આ મોટા સાંઢીઆને મેં કેવો હરાવ્યો ! મારી બરોબરી હવે કોણ કરનાર છે !

એક કરોળીઓ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાજામાંથી સાંભળીને તેની મૂર્ખાઈ પર હસવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઈ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શરને માથે સવાશિર હોયજ.

મચ્છર મનુમાં ધૂલાતો કૂલાતો ઊડતો હતો એવામાં તે કરોળીઆના જાજામાં પકડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જાજામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પગ, પાંખો, ને ડંખ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી આપ્પલાના જીતનારને. જાણીને મારી નાંખ્યો, ને પોતાને ઠેકાણે લઈ ગયો.

માણસ બહેકી જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારી બરોબર કોઈ નથી, પણ એ કેવળ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

કોમળ રમુજી ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજી જણાય છે. કોઈ વાર પાછલા પગ પર બેસીને બે હાથ વતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોય છે, ત્યારે ઘણું રજિયામણું દેખાય છે. એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પૂછડી, અને ઊંદરના જેવું જાંબું મોં હોય છે. એના કાન ઊભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોય છે. એના પગના પંજા વાંદરાના જેવા હોય છે, તેથી કંઈ જાલીને ઝાડ પર કે ભીંત પર ચડી જાય છે. એના શરીર પર ઘોળા ઘોળા પટા હોય છે; એનાં રવાટાંનો રંગ કાળાશ પર હોય છે. એની પૂછડીનાં રવાટાંની કલમ બને છે, તે ચીતારાને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આમ દોડે, ને આમથી આમ દોડે. આ ઝાડ પરથી આ ઝાડ પર, ને આ ઝાડ પરથી આ ઝાડ પર ચડી જાય છે. એ જનાવર દેખીતું ઘણું કોમળ છે. દાણા, ફળ, કે ઝાડમાં ખીઆં એ બહુ ખાય છે.

પાઠ ૭૫. છેતરતું નહિ.

પાપ છેતરતું સંતાડતું

દડીઓ ચૂકવતું કરડી

એક દહાડો એક છોકરો પોતાની માળેડે નાતમાં જ-

ગયા ગયો. એ છોકરાનું આગલ દિવસે ડિલ બગડ્યું હતું, માટે તેની માએ કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડુ લેજે, તમારે આઈશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વાર. જાડુ આવ્યા ત્યારે માની નસરત ખીજે ઠેકાણે ગએલી બેઠને પેલાએ આખો લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો બાળી આક્રીનો દડીઆતળે સંતાડ્યો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ દીધો. એ છોકરે એની માને છેતરવાનું કયું, તે પ્રમાણે તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર પડી નહિ. પણ પરમેશ્વરે એને પાપ કરતાં જોયો. તેની નજર કોઈથી ચૂકવાતી નથી. એ પાપ છોકરાપર તેની કરડી નજર થઈ. એ છોકરે બહુ માફ કામ કયું. કડકા લાડુસાર પોતાની વહાલી માને છેતરી, શું એને લાજ નહિ આવી હોય? જાણે નાનપણમાં આવું કામ કયું, તે મોટપણમાં તો કોણ જાણે કેવું પાપ કરશે! એવું છોકરું કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને યજ્ઞ.

તરવું ટંકોટંક ડૂબીજવું
મંદિર જોશી યજ્ઞ કોષ્ટક

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપેઠે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો અઢેક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજેવું વાસણ હોય છે. તેને તળીએ એક ત્રીણો વહે પાડેલો હોય છે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરવું મુકે છે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી

ભરાતું જાય છે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટકોટક પાણીથી ભરાઈને ડૂબી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાય છે. એ વાડકો કાઢી લઈને વળી તરતો મૂકે છે. તે ડૂબી જાય ત્યારે ખીજી ઘડી થાય. એ પ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું મડે છે.

કેશવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જેવાં કહો છો તેવાં વાસણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહે છે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિર કે જોશીને ત્યાં હોય. કામ પડે ત્યારે એની ઘડી માંડે છે. પણ કેશવલાલ ઘડીના પણ એટલું શું અને તે કેટલા?

કેશવલાલ.—ઘડીના પણ સાઠ, એવું અંમે કોટ્ટકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—ઠીક, ઘડીનો ખરોખર સાઠમો ભાગ તે મળ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઠ કંદોરા

સોનું અને રૂપું મોંઘી ધાતુ ગણાય છે, કેમકે ખીજી ધાતુઓ ભોંયમાંથી જોડલી નીકળે છે તેટલી એ નીકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાની એક નાનોસરખો કડકો હોય તોપણ તેની ઘણી કીમત ખેસે. સોનાની મોહરો, અને રૂપાના રૂપિઆ પાડે છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપિઆ તો આપણી મૂઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોટું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઊપડે પણ નહિ. સોનારૂપાપર કાટ ચડતો નથી, અને એ દેખીતાં

સુંદર ને ચળકતાં, માટે એવાં સારાં સારાં ધરેણું થાય છે. કંઠી, કડાં, વેઢ, વીઠીઓ સોનાનાં થાય છે. કહ્યાં, સાંકળાં, કંદોરા, એવી એવી જાણસો રૂપાની થાય છે. દોઢ તાલિવર હોય, તે તો લોટા, લોટીઓ, વાડકીઓ, અને એવાં એવાં ખીજાં વાસણુ પણ રૂપાનાં કરાવે છે. અરધા, પાવલી, જે-આનીઓ રૂપાની થાય છે. સોના રૂપાના તાર ઘણા ત્રીણા થાય છે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસખ કરે છે. પછી તે કસખની કોર, પાલવ, કે તોઈ વણીને લૂગડે ચોડે છે.

પાઠ ૭૮. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૧.

નાખુશ

જોઈએ વાર આપણે અને જનાવર કંઈ વાતમાં મળતાં નથી અને કંઈ વાતમાં મળતાં છીએ. આપણે ટટાર ચાલીએ છીએ, જનાવરથી તેમ ચલાવું નથી, એ તો પોતાનું મોઢું ભોંયગમ રાખી હીંડે છે. આપણે પગે હીંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હીંડે છે. આપણે આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઈ લાગે છે તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરે છે. કંઈ સાઈ થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાય છે, ને માફુ થાય ત્યારે નાખુશી લાગે છે તે પ્રમાણે ઢોરને પણ થાય છે, એટલે કંઈ સાઈ જોઈને ખુશ થાય, ને માફુ જોઈને નાખુશ થાય. ગાય પોતીકા વાછરડાને જોઈ ખુશ થઈ તેને આટે છે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૨.

વાચા

બાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે ખીજને કહીને સમજાવીએ, પણ ઠોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઈ સાદ કરે ખરાં, પણ બોલાતું નથી. કૂતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડે છે, ને ખીએ છે ત્યારે પૂછડી પાછલા પગવચ્ચે ઘાલી દે છે, પણ એનાથી બોલાતું નથી.

આપણને ધધરે અકલ આપી છે, તેથી વિચાર કરી શકીએ, ને બધું સમજી શકીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે ધરને બારી બારણાં શું કરવા હોય; ચૂલા મટીડીના શા-માટે કરે છે, ને લાકડાંના શાવાસ્તે કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ ઠોર એવું કંઈ સમજે નહિ.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સાઈં કામ કરવામાં પ્રુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પ્રુણ્યનું કશું જાન નથી.

પાઠ ૮૦. બાઈએવળું હેત.

કાંચળી

પીઅર

મોસાળ

લણ ને લખી કરીને બાઈએવળું હતાં; તેમને જૂકું બોલવાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ધણું હેત, ને કતી લડે નહિ. એક દિવસ તેમની મા પીઅર જવાની હતી. તેણે ખેલ છોકરાંને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી

જર્મશ. એ સાંભળી નેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગતી ડેસે પાણીનો લોટો ઢોળાઈ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલળી ને ખગડી. પછી તેમની માએ દીકું ને બાણું જે એ કામ છોકરાંનું હતું. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નથી કાંચળી ખગડી, માટે આજ તમને મોસાળ નહિ તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઠનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જર્મને કહ્યું, મા પાણી તો મારાથી ઢોળાયું હતું, એમાં બાઈનો તો કશો વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી ? માએ લલકુને તેડીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વાર, ત્યારે તું મારી જોડે આવજો. પછી લખી ખાપડી ઘેર રહી. વાહ ! એ બે બાઈએન કેવાં ડાહ્યાં !

પાઠ ૮૧. બાઈએનવિષે કવિતા.

નિંદે બળવંતા કલેશ હળતાં.

ઓપાઈ.

મળી આપણ જણ બંને એન,

સંપી રમીએ ત્રો સુખ એન;

લડે રડે તો સધળો શોક,

લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.

બળવંતા પરમેશ્વર આપ,

અમને સંપ સદા તું આપ.

જેથી સુખમાં દહોડા જાય,

કદોએ લેશ કલેશ ન થાય.

હજતાં મજતાં ખાજક હોય,
કદોંએ લડે રડે નહિ કોય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માતા મનમાં રાજી થાય.

૩૦ ૬૧ ૩૧૦

પાઠ ૮૨. પાણી.

ટપકાં ઝમલું કરા ઠીબ

ધૂમર બરફ રૂપ

તમે દીકું તો હથે જે ચૂલે પાણીની તપેલી મુકી હોય,
તેમાંથી વરાળ નીકળે છે. જો તેના ઉપર ત્વસ્થ દાંડીએ
ને તેમાં ઠાકું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીએ પાણીનાં
ટપકાં ચોટલાં દેખાય છે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ઠાકું પાણી
ઝમીને નીચે ગએલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ
તાસકઉપરના ઠાકા પાણીને લીધે ઠરીને તે તાસકની પાછળ
ચોટી રહે છે.

કોઈ વખત મગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાથમાં રાખે
તો હાથની ગરમીથી ઓગળી જઈને તેનું પાણી થાય છે.
કોઈ વખત ઠાર પડે છે, ત્યારે છાપરાઉપર ઠીબમાં પાણી
રાખ્યું હોય, તો તે ધીની પેઠે ઠરી જાય છે. એને બરફ કહે
છે, ને પછી દહાડો ઊગે છે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું
પાણી થાય છે.

શિયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધૂમાડાજેવું દેખાય છે. તેમાં
જઈએ તો લૂગડાં ભીનાં થાય છે. એને ધૂમર કહે છે.
રાતમાં એવી રીતે ધાસ કે ગ્રાડનાં પાંદડાંઉપર મોતીના દાણા-
જેવું પાણી પડેલું દેખાય છે, તેને ગ્રાફન કહે છે.

ત્યારે આ વાતઉપરથી નક્કી થાય છે જે વરાળ, કરા, બરફ, ધૂમર, ને આકળ, એ સર્વ જીવંત જીવંત રૂપ છે પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ '૮૩. સાપ.

મધ્યમ

પુષ્કળ

થેલી

સાપ લાંબો અને જેમ વળતું હોય તેમ વળે એવો હોય છે, કેમકે એના બરડાનાં હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોય છે. કહે છે કે સાપનાં પગ પેટમાં હોય છે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીઓના છેડા જમીનઉપર ટેકા ટેકીને એ ચાલે છે, તેથી લોક જાણે છે કે પેટમાં પગ છે તેવતી ચાલે છે. એના જડખાના પણ જીવા જીવા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરે છે.

સાપને એવા દાંત હોય છે કે આલી શકે, તેથી જોઈર કે કંઈ જનાવર પકડીને આપ્યું ને આપ્યું ગળી જાય છે, પણ તેનાથી ચાવંતે ખવાતું નથી. કોઈ સાપને એવી દાંત હોય છે. તે જ્યારે ફરડે છે, ત્યારે પેલા એવી દાંત ધોચે છે, તેથી તેની તળેની ઝેરની થેલી દબાય છે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત વાટે ધામાં પેશીને લોહી જોડે ભેગું થઈ જાય છે.

સાપ કરડે કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેદે તાણીને
પાડે બાંધ્યો કે તેથી ઝેર ખીજ લોહીમાં પસરે નહિ;
પછી તેના ખીજ ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા
માણસપાસે તેને લઈ જવું.

પાઠ ૮૪. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૧.

જીવદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ બનાજામાં ઝાડને છાયે પડ્યો પડ્યો ઊંધતો હતો.
તેના શરીરઉપર થઇને કેટલાક ઊંદર દોડાદોડ કરી મૂકી.
સિંહ જાગી ઊઠ્યો, ને એના પંજમાં એક ઊંદર આબ્યો, તેને
એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઊંદરે કાલાવાલા
કર્યો જે મહારાજ, આટલો યુનો માફ કરો. સિંહને દયા
આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા ઊંદર એટલું બોલ્યો
જે સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી જે
ચાકરી બનશે, તે કરીને તમારું દુઃખ ટાળીશ, કેમ જે
આજ તમે મને જીવદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હશીને મ-
નમાં કહેવા લાગ્યો જે આ નાનો સરખો ઊંદરડો જોને કેટલી
શુખી કરે છે. એને મારા સામર્થ્યનું બાન નથી. હું
આપ્પા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાજેવો ઊંદર
કહે છે જે હું તમારું દુઃખ ટાળીશ. કેવો પેલો છે! એ
મારું દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને ઊંદર.—ભાગ ૨.

હાજર તરણ બજવશે દાસ

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજા ઝાડતળે એક જાણે
જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો,

ને ઘણાંએ કાંકાં માર્યો, પણ માંહેથી છૂટાવું નહિ, ને બહુ અકબાયો એટલે બૂમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો ઊંદર દરમાંથી ઝટ લઇને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને મોટા દુઃખમાં દીદો. ઊંદરે વિચાર્યું જે આ વખતે જીવદાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, ફીકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયો છે. તેનાથી બનશે તે આકરી બજાવશે. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને છૂટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો જે તે દહાડે હું હશ્યો હતો, પણ હવે મને ખબર પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ કામમાં આવે છે. આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું જે કોઈને હલકું ગણવું નહિ. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવે છે. વળી કોઈએ આપણું સારું કયું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬. શણ.

સાંઠીઓ	બોચાં	સોટી	દીવાસળી
રેસા	મૂતળી	ટાટપટી	

શણના છોડ માણસપૂર થાય છે. તેને પીળાં ફૂલ આવે છે. એ છેટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાય છે. શણનાં બીઆં અને પાંદડાં તો ઝાઝાં કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે શણનેસાઈ ખી વાવે છે, ત્યારે તે ઘણાં પાસે પાસે વાવે છે, તેથી કરીને છોડને લાંબા કાંટા પ્રૂટતા નથી. એ છોડનાં ફૂલ ખરી ગયાપછી શીંગો આવે છે. તે પાકીને ધૂધરાની પેઠે ખડખડ વાગે છે, ત્યારે ખેતરમાંથી શણના મૂકાએલા છોડ ઉપાડી લે છે. વળતી

તેના ભારા પાંધીને તળાવ, નદી, કે ખીણ કુંઠ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મૂકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોઠીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રસા નીકળે છે, ને જે ખોયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રસાને ઘોઘ સાફ કરે છે, ને તેની સૂતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાજ વણાય છે. સૂતળીના ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિયાળ.

શિયાળવાં ભૂંગળાં વાઢ ખોલ ખંડેર*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો ખૂમો પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિયાળવાં કહે છે. તમે શિયાળવાં દીઠાં છે? ના, શિયાળ ધણું ખીકણ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કોઈ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિયાળ કૂતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી ભૂંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે અણી હોય છે, ને એની પૂછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાતે યોગ્ય ઘર્ષ શિયાળવાં ખાવાનું શોધવા નીકળે છે. મુએલાં જનાવર પડયાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ફાવે તો ગામમાંથી કૂકડાં કે ખીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીઓમાં ને

*ખંડેર એટલે ખંડિએર.

‘ઘેરઠીના વાઢમાં પેશીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગામાં બોલ ખોદી તેમાં શિયાળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ જમણવાર પડપૂછ લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જાણુ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલાંમાં બીજાં નાનાં તપેલાં મૂકીને પેલો પાછાં આપવાં આવ્યો, ને પેલા લોભીએ કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણવા માંડ્યાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઈ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિચાર્યાં, માટે આ નાનાં તપેલાં મોટાનાં બચ્યાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કોઈ મૂર્ખ છે. બીજાનાં તપેલાં મારે ત્યાં ભૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહિ. આપણને તો એમાં લાભ છે એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૬. લોભીઆ.--ભાગ ૨.

ધૂતારા નાદાન આદમી

પછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઆને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણાં તપેલાંનો ખપ પડ્યો છે. પેલે લોભીઆે કહ્યું, બને, જોઈએ તેટલાં લઈ જાઓ. પેલો ઘરમાંનાં બધાં લઈ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહિ. લઈ જઈને ઘરમાં મુક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહિ. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીઆે પેલાને પૂછ્યું, ભાઈ, કેમ હજી તપેલાં પાછાં લાવ્યા નહિ. ત્યારે પેલો બોલ્યો જે તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીઆે બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ જાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોની જે તપેલાં વળી વિઆતાં હશે. પેલો લોભીઆે એટલું સાંભળીને ચૂપ થઈ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહિ. કહેવત છે કે “જ્યાં લોભીઆ વસતાં હોય, ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે.”

પાઠ ૯૦. બીંડી.

વાણ

બીંડીના છોડ પણ શણના જેવડા ઊંચા હોય છે, પણ એ બંનેનાં ફૂલમાં ફેર છે. શણની શીંગો થાય છે, ને બીંડીને ત્રીણા ત્રીણા બીંડાજેવું થાય છે. શણનું ફૂલ રંગે પીણું હોય, ને બીંડીના ફૂલનો રંગ ઘોળો હોય.

જેમ શણના છોડને કોહવરાવીને તેમાંથી શણના રેસા કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે બીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

એ રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. એ દોરીઓનાં
'મોટાં બડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ધણામરો ગરીબ
લોક ખાટલો બરવામાં સૂતરની પાટીને ડેકાણે વાણુ બરે
છે. તે વાણુ પણ બીડીનું થાય છે.

બીડીમાં ને શણમાં રંગનોએ ફરે છે. બીડીનો રંગ
ધોળો, ને શણનો રંગ કાળાશપર હોય છે. શણના કરતાં
બીડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૯૧. ઊંટ.

ખુંધ	રેતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રણ	ચરખી	યોષણ	સાંદણી

જાંટ ખહુ જાંચું, ને તેની પાઠપર મોટી ખુંધ નીકળેલી
હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મોં નાનું છે. હોઠ તો
હાલ્યાંજ કરે છે. એ દેખીતું તો ધણું તરેહવાર છે, પણ
ખહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર ખહુ ઝડપથી ચાલે છે,

તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાક દહાડાલગી ઝિને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ઘણું સહેલું પડે છે.

ઊંટને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે છે, તેથી વાટે ચાલતાં ખાવખીઓ, કે ઝિવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે ઝિની ખુંધ સંકડાઈને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરખીથી ઝિનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઊંટને સાંઢણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશા લઈ જવાને ઝિ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૯૨. વનસ્પતિની શી શી જાણસો

આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	મૂરણ	રતાંણુ	શકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળતું	અળવી
તાંદળજો	મેથી	પોઈ	બાફીને

કેટલાંક ઝાડનાં મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, ખીયાં, સૌ ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. મૂરણ, રતાણુ, શકરીઆં, બટાટા, ઝિ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને ખાશીને કે તળીને ખાધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં ઝિના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ ઝિણે સાંઢા ખાધામાં આવતા નથી. પણ શેરડીના તો

સાંકાજ ખવાય, એનાં પાંદડાં કે ખીજું કંઈ ખાધામાં આવતું નથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે !

તાંદળજે, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની બાજીનાં પાંદડાં ને ફૂમળાં, ડાંખળાં, એ સૌનું શાક થાય છે. એનાં મૂળીઆં તો કઠણ હોય છે; માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તો પણ ચડે નહિ. પણ અજવીનાં તો પાંદડાં, ઘાંડા, ને કંદ ત્રણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જાણસો

આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૨.

*** સેકટો અગથીઓ કડો લીલવા**

સેકટાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં ફૂલ તળીને અથવા કઠીમાં નાખીને ખાય છે, અને તેમાંનાં કેટલાંકની તો શીંગો પણ ખાય છે.

કેટલાંક ગ્રાડની શીંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખવાય છે; અને તે સૂકાર્ધને તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ઓળાની, યુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની શીંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની શીંગોને ફોડીને તેના લીલવાનું શાક કરે છે, કેમકે તેનાં છોડાં

*** સેકટો એટલે સરયુઓ.**

જાડાં ને કઠણ હોય છે. વાલની પાપડી કૂમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડાસુદાં રાંધે છે, પણ કઠણ હોય ત્યારે તો એકલા લીલવાનુંજ શાક કરે છે.

ફળ બહુ જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં, એવાં. એવાં ફળ એમનાં એમ ખવાય છે. રાંગણાં, બીડા, કોળું, દૂધી, કારેલાં, કંટોલાં, એ પણ ફળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યાવગર ખવાતાં નથી.

પાઠ ૯૪. વહાણ.

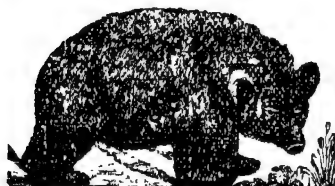
પાર સઠ મછવો સીધું સામાન
માછી ખારવા હંકારણું *હલેસાં, તોપ

એક ગામથી ખીજે ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોટી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પેલે પાર કેમ જઈએ વાર? એવે ઠેકાણે તો ઉતરવાને સાર હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેસીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાગી કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું મોટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોટી આદરોજેવાં લૂગડાં બાંધે છે તેને સઠ કહે છે. તેમાં પવન બરાય, ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહિ હોય ત્યારે હલેસાં માછીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોય છે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. ખસેં ત્રણસેં હોડીઓ એકઠી કરી-એ તે કરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વહાણ

*હલેસાં એટલે ચાટવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ સદ હોય, પણ વહાણને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં ભાગ્યે પચાસ આદમી માય, પણ વહાણમાં તો બસે ત્રણસે, ને વખતે મોટા વહાણમાં તો હજારો માણસ સમાઈ જાય, ને વળી તે બધાંનું સીધું, સામાન, પેટી, પેટારામુઠાં રહે. એવા વહાણપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

પાઠ ૯૫. રીંછ.—ભાગ ૧.

ખિહામણી મધમાખ મધપૂડા

રીંછને આખે ડિલે જડા ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે ખિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભૂરાં ને કેટલાંએક ધોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ધણી ખિહામણી હોય છે. રીંછ ફળ, કંદ, માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાત્રી મધમાખ મધપૂડા બાંધે છે તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો ઢહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજ

માય તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતાંમાં સધળું મધ ખાધું જાય. મધમાખીનું ઝેની જોડે કશું ઝે ચાલતું નથી, કેમકે ઝેના વાજ ને ઝેની ચામડીને લીધે ચઠકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬. રીંછ.—ભાગ ૨.

બચરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પગપર ઊભું થઈ આગલે પગે પકડીને બાપડાને બચરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલ્લેજ પડે છે. ઘણાંજ ભૂખ્યાં થયાં હોય, કે ઝેનાં બચ્ચાંને છેડશે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં થાય. ઝેને ઝેનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ઠાઠ બહુ પડે, ને શીઆજો લાંબો હોય, ત્યાં ધોળાં રીંછ હોય છે. બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઈ જાય છે, અને ઘણા દહાડાસૂધી મૂરજ જણાતો નથી, ત્યારે ધોળાં રીંછ બરફમાં ખાડો ખોદીને આખો શીઆજો બચ્ચાંસુધાં રહે છે. ને ઊનાખામાં બરફ ઓગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. ઝેનાં બચ્ચાં કૂતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કેડે બમતાં ફરે છે. પાણીમાં ઉતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી કુંસારા કલઈઘડા બેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત, સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને

જસતનો ઘોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મળવે છે, ત્યારે તે મળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ તાંબાપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે! લોટા, લોટીઓ, ગાગેર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોટો, થાળીઓ, કૂંડીઓ, ચર, "તા-સકો, એવાં એવાં ઘણાંજ વાસણ કંસારા ઘડીને કરે છે, પણ એવાં વાસણને કાઠ ચડે છે, માટે કલર્ષ કરાવ્યા વિના તેમાં કંઈ ખાવું નહિ, કે કંઈ જાણસ ગ્રાત્રી વાર ધાલી મૂકવી નહિ. કલર્ષ કરાવેલાં તાંબાં વાસણ રૂપા-જેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલર્ષ રંગે રૂપાજેવી ઘોળી હોય છે, પણ એના જેવી કંઈ નથી. કલર્ષનો કટકો હાથે વાળીએ, તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વાળવો કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલર્ષનાં કરવાં જોઈએ; કેમકે કટાય એવી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામાં આવે છે. કલર્ષઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાના ભેગવાળા વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—બાગ ૨.

ગોળીઓ છરા બંદૂક કાંતીલોટું

જેમ તાંબા પીતળને કલર્ષ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોહનાં પતરાંને કલર્ષ ચડાવે છે. કલર્ષનો રસ કર્યને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલર્ષ ચડે છે. એવાં પતરાંને કાંતીલોટું અથવા ચીનાઈ પતરાં કહે છે. એની દાખડીઓ, પેટીઓ, દાખડાઓ, ફાતસ, અને એવી ખીજ ઘણી વસ્તુઓ બનાવીને વોહોરા વેચે છે.

તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલઈ નાંખે છે, એટલે કાંસુ થાય છે. કાંસાનાં વાસણ કઠાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાખરા એનાંજ કરાવે છે. સોસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કઠણ નથી. સીસું બહુ નરમ છે; એક કડકો કે પતરું સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દઈને વળી જાય. બંદૂકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાંજો ટેટી • ટેકા

કુંપળ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએણ

વરસની મોટી મોટી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે, ઊનાળો, ચોમાસું, ને શિયાળો. ઊનાળામાં દહાડાલાંબા ને રાતો ટૂંકી હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડિલે બફારો વળે છે, તથા નદી, તળાવ, એ સૌમાંથી પાણી સૂકાઈને ઓછું થઈ જાય છે. કેટલાંક જાડને ફણગા ઝૂંડી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળો થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાં-એક જાડપર મોર કે કૂલ થાય છે. પછી તે ખરી જઈને પછવાડેથી ફળ નીપજે છે. ઊનાળામાં આંબાગાંજો શરૂ થાય છે. એ રતમાં કેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબૂચ, એવાં એવાં ધણાં ફળ ને મેવા નીપજે છે. જાડપર કોયલ ટોકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક તો પોતાના માખા ખાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. રત.—ભાગ ૨.

ધમધોર ચમકારા ગર્જના પૂર દુકાળ

વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ચોમાસાની રત મેસે છે તેમાં વાદળ ધમધોર થાય છે. કોઈ કોઈ વેળા વીજળીઓના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. ખુબ હળ લઈને પોતપોતાનાં ખેતર ખેડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જીર, ઝાંગર, કપાસ, એવી એવી જાણસો વાવે છે. ઘણા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળિયામણી લાગે છે કે કંઈ મણા નહિ. કદી કદી નદી નાળામાં પૂર આવે છે. કોઈ કોઈ વખત તો બને ત્રણ ત્રણ જ્ઞાડાની એવી હેલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહિ; કેટલાંક ધર તો પડી કે ભોંયમાં ખેંચી જાય છે. પંખી બાપડાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં માળામાં ખેંચી રહે છે; દોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજ થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો ઘણા કે ઘાસ કશું પાકે નહિ, ને જો પાકે નહિ તો દુકાળ પડે.

પાઠ ૧૦૧. રત.—ભાગ ૩.

કપાશીઆ કાલાં હિમ સગડી તાપણી

ઢૂંઢવાણું ડગલી તેજનો ફૂંડાણું

શીઆજાની રતમાં ટાઢ પડે છે, ત્યારે ખેતરમાં ઘઉં

થાય છે. ચણા અને ખીજાં કઠોળ પણ એ રતમાં નીપ-
જે છે. ચોમાસામાં કપાશીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી
કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શિયાળામાં જ્યારે કોઈ
વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હિમ પડે છે, તેથી ઘઉં,
કપાસ, વગેરેને ઘણું નુકશાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય
મોટે કેટલાક ડગલીઓ, કેટલાક ખેવડાં અંગરખાં, ને કોઈ
જાડાં લૂગડાં પહેરે છે. ઘરમાં સઘડીઓમાં દેવતા કરીને
તાપે છે, ગામડાંમાં ને ખેતરમાં સવારને પહોર કે રાતે
તાપણીઓ કરીને તેની આગળ પછાડી ફૂંડાણું વળીને મા-
ણસ તાપવા ખેસે છે. શીઆળામાં દહાડો ટૂંકો ને રાત
મોટી હોય છે. બાપડા ગરીબ માણસ, જેની પાસે પહે-
રવા ઓઢવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે.
કંઈક વખત તો હિમ પડે, ત્યારે બિચારાં જનાવર ટાઢે
હૂંઠવાઈને મરણ પામે છે. શીઆળામાં જૂપ સારી પેઠે
લાગે છે. એ રતમાં તેજનો નાખીને સારું સારું ખાવાનું
કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

ચૂડા દુરમન મૂંઢ રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના મા-
થાપર ખીજે ઊભો રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ
છ સાત માણસ લાંબે હાથે એક ખીજના આંગળાં પકડીને
ફૂંડાણું વળીને ઊભા રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ
પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલાજેવા
જાડા ને માણસપૂર ઊંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે
જિતાં એની પૂછડી ધણી નાની અને પાતળી છે. ખીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી ; પણ જેમ આપણે આપણા હાથપડે લઈને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સૂંઢવતી કરે છે. સૂંઢ ઘણી કામની છે. તેવડે ગ્રાલવું હોય તે ગ્રાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પણ છોડે.

હાથીને ખેવડા દાંત હોય છે ; કહે છે કે “ હાથીના દાંત આવવાના જુદા ને દેખાડવાના જુદા.” બહાર જે દેખાય છે તેવતી કુંઈ આવતો કે ખાતો નથી ; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે ; વળી એની ઘણી વસ્તુઓ આપણા કામનેસાર બને છે. ચૂડા, રમકડાં, અને ખીજી ઘણી ચીજો એની યાય છે.

પાઠ ૧૦૩. ઘર.—ઈંટ.

છત	ગોતર	લોંદો	ચોકડું
બઢી	કસણવું	*પણો	અલગ

ઘણાંક ઘરને ઇંટની ભીંત હોય છે. જ્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ઇંટને ઠેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ઘણાંખરાં ગામડાંમાં તો ઇંટની ભીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર એને એકકડું કસણીને તેની ખાંચેલી હોય છે. કુંભાર ઇંટો પાડે છે. પહેલાં તો તે સારી જોઈએ તેવી માટી તજાવમાંથી કે ખીજે કોઈ ઠેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સૂકાવા દઈને તેમાં પણો કે રાખ આજીને નાંખે છે. વજતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ઘુંદી ઘુંદીને ચીકણી ગારજેવી કરે છે.

*પણો એટલે ઝીણી રેતી.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી ચોડો લોદો લઈને ઇંટના આકાર જેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઇંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકડું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઈ નાંખે છે, તેથી ખીજી ઇંટ પાડવાનો લોદો તેમાં મૂકે છે તે કોરે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકઠાને ઢોકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારે ધડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહિ; એવી રીતે હજારો ઇંટો હારખંધ પાડ્યા જાય છે. પછી તેને તડકે સૂકવીને બઢીમાં પકવે છે.

પાઠ ૧૦૪. કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઇંટે કંઈ ધર ખંધાય નહિ; તેની સાથે કોલ અથવા કેલ જોઈએ. હવે મટોડાનો કરો કે ભીંત ખાંધવી હોય, ત્યારે મટોડીનો કોલ કરે છે, પણ જોખંધ કરવું હોય, તો જો જોઈએ. મરડીઆ કાંકરા ધોળા ધોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે બઢીમાં પકવે, ત્યારે તેની છો થાય. એવી છો લાવીને તેને આજીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. જ્યારે કડીઆ પહેલવહેલી ભીંત ખાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોંયમાં લાંબો ખાડો મજૂર-પાસે ખોદાવે છે, અને તેને તળીએ કોલનો જડો થર પાથરીને તેપર ઇંટની હાર ગોઠવે છે. તે હારપર ખીજો કોલ પાથરીને ઇંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વારાફરતી કોલ ને ઇંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે. ભીંત કરવી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા ખાંધવા હથે વાર? તેનું કારણ એટલુંજ કે પેલી ભીંત બરાબર થીર ઊભી રહે. ખાડામાં જે ભીંત ખાંધે છે, તે પાયો કહેવાય છે. જેમ ગ્રાડનાં

‘મૂળીઆં ભોંયમાં હોય છે તેને આધારે તે ઊભું રહે છે તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ધર ઊભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપડું અને માળ.

ખલાશી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ વહેરવું કરાઈ સરડવું વળી †લગ

કડીઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપડું કરવું જોઈએ. તે સૂતાર કરે છે. વચ્ચે એક મોભ ધાલીને તથા જોઈએ તેટલો ટાળ રાખીને ઊભી વળીઓ જડે છે. તેઉપર ખલાશીઓ કામડાં સરડે છે. કોઈ તો કામડાંને ડેકાણે લાંબી લાકડાની ચીપો જેને પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલ્લાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘડે છે, પણ તે છાપરાપર ચડાવવાનું કામ ખારવો કરે છે. મોટું લાંબું છાપડું હોય તો મોભ ને મોતીઆંની વચ્ચે લગ ધાલવી પડે છે.

ઘણાં ઘરને તો માળ હોય છે. માળ પીઠ પાટીઆંનો કે વાંસ*વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા એ ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઠીઆં કહેવાય; અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ જડીને તેનાપર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચડવાને દાદર ને નીસરણી હોય છે. માળને ખારીઓ હોય છે. ઘર બાંધવામાં પાટીઆં જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાઈ વહેરી કાઢે છે.

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા. † લગ એટલે લે.

પાઠ ૧૦૬. લોઢું.

ઓઝર કહોડ ગજવેલ એરણ ધમણ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોઢું બહુ કામનું છે. એ દીઠામાં તો બહુ સાઈં નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહિ. આપણે આવાનું અન્ન, પહેરવાનાં વુગડાં, અને રહેવાનું કશું-એ લોઢું ન હોય તો થાય નહિ. ખુત હજવગર એતર શી રીતે ખેડે? પણ હજની કોથ લોઢાની થાય છે. જે એતર ખેડાય નહિ તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ; ને તે ન પાકે તો આપણે આવાનું અને પહેરવાનું ક્યાંથી મળે? ઘર બાંધનાર જે સૂતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઓઝર લોઢાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન જોઈએ, તે પણ લોઢાનોજ થાય છે. પાખી, અખુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે, પણ ગજવેલ એ લોઢાનુંજ થાય છે. લુહાર લોઢાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ બઠ્ઠી છે, ને ધમણ ચાલતી હોય છે. ખીજીગમ એરણ દોટલી હોય, તેઉપર મૂકાને જે ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હયોડાથી ઠીપી ઠીપીને ઘડે છે.

(૬૦)

પાઠ ૧૦૭. બે બકરાની વાત.

બાગ ૧.

ઠેઠ નિરાશ સાંકડો વસમો

સાંસાં ગબડવું નિકાલ અડોઅડ

એક બકરો ધણા ઊંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ઠેઠ ઊંચે ચડ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઊંચી ને ઊભી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીકો નહિ. ચોતરફ જોવા લાગ્યો, પણ કંઈ કંઈ નહિ, ને ઉપર ચારો તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે; એટલે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ધણોજ નહારો હતો. આમ કરીને વળ્યો, એટલે સામેથી એક ખીજે બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાની જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઈ જાય તોએ કદાપિ બેઠું નીચે ગબડી પડી પૂરા થાય. બેઠું ઊભા રહ્યા, ને એક એકની સાતું જોયાં કરે, કાંઈ નિકાલ સૂઝે નહિ.

પાઠ ૧૦૮. બે બકરાની વાત.

બાગ ૨.

તમાશેા ચતુરાઈ વખાણવું

એક માણસ વેમજેથી જતો હતો, તેણે પેલા બે બકરાને

દૂધી જોવા, તેવોજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમાશો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમ રહીને સંભાળીને બેઠો, પહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જેમ અને તેમ સંક્રાંધે બેઠો; ત્યારે પેલો બીજો હજવેથી તેના ડિલપર થઈ આવી ગયો. પછી બેઠેલો બકરો ધીમ ધીમ ઊઠ્યો ને બેઠે પોતપોતાને રસ્તે થયા.

બેઠે બકરાની ચતુરાઈ ને સમજણ જોઈ બધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ બૂમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણત.

એ બેમાંથી એકે હઠ લઈને ન બેસી પોતાના પાંસા-પરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરા? બેઠે યાકી યાકી ભૂખે મરત, અથવા એક કે બેઠે ગબડી પડીને જીવ ખોત.

પાઠ ૧૦૯. ૩.

જંડવાં ચરખો મૂતરાઉ પોત માદરપાટ
રેંટીઓ ખાદી મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાધડી, ધોતીઆં, એ સૌ મૂતરનાં યાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ યાય છે. રૂના ગ્રાડને પીળાં ફૂલ આવે છે. તે ફૂલનાં જંડવાં યાય છે તેમાં ૩ પાકે છે. કપાસનાં જંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફાટે છે ત્યારે તેમાંથી ૩ નીકળે છે. એમાં મરી મરી જોડાં દાણા હોય છે, તે

કપાસનાં પ્ખી ઝેટલે કપાશીઆ કહેવાય છે. કપાશીઆ ને રૂં ઝેકડું હોય ત્યારે કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં ખીલે છે, ત્યારે તેમાંથી રૂં ને કપા-શીઆ છૂટા પડે છે. રૂંને પીંછ ચોખું કરી રેંઠીઆવતો કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લૂગડાં કરે છે, તે લૂગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જાડામાં જાડું સૂતરાઉ લૂગડું ખાદી છે. ઝેનું પોત ધણુંજ જાડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લૂગડું મલમલ. સૂતરાઉ કાપડ ભો ધણી જાતનાં થાય છે. ખાસ્તો, માદરપાટ, જગનાથી, ઝેવિના પીજાંઝે છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

ધિંબ લાલાશ કરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઊગે છે. ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખત જો આપણે ઝેના સામું જોઈએ તો જોવાય; પણ ખપોરે જ્યારે માયાપર આવે છે, ત્યારે ઝેનું તેજ ઝેવું જારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ આથમ્યાપછી ને પ્ખીજે દહાડે ઊગતાપહેલાં વચમાં અંધારું રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ ઊગ્યાપછી તે આથમે ત્યાંસૂધોની વેળાને દહાડો કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિયાનું પાણી સૂકાઈને જાંચું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે. ઝાડપાલો સર્વ ઝેની ગરમીને લીધે ઊગે છે. જ્યાં સૂરજની ગરમી ઓછી ત્યાં ટાઢ ધણી હોય છે, તેથી ઝાડ પાલો સારી પેઠે નીપજતો નથી. સૂરજનું ધિંબ નાનું દેખાય છે, તેનું કારણ એ જ તે કરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખર તો એ ધણીજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

અખાયો દર્પણ પૂનેમ અમાસ

ચંદ્રમા સૂરજકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઈ દહાડો જીવ જોઆય છે, તે દહાડાને પૂનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલ્લે બે ત્રણ દહાડા તો સુદલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સૂતરના તાંતણાથી જરા જડો ને અખાયાજોવો વાંકો જણાય છે. તેને ખીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો ખીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઈ વેળા ૨૯ દહાડે અને કોઈ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સૂરજનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણાબણી વળે, છે. દર્પણ સૂરજબણી આડું ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને ખીજગમ ચક્રતાજોવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખર તેમ નથી. એજ રીતે સૂરજનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળીને આપણીબણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ધડીઆળ કલાક અવર
મધરાત અંગ્રેજી મિનિટ

હસીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો ?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું ? એ તો સહેલું છે. ધડીઆળ જોઈને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો ખરૂંજ તો ! એ તો હુંએ બાણું છું, પણ કલાક તે શું હશે ?

કેશવલાલ.—દહાડાનો પારમો ભાગ તે કલાક. જીવોતી, ઘડીઆખ વાગે છે તેમાં એકથી પારલગણ વાગે છે.

મહેતાજી.—ના કેશવલાલ, તમે ભૂલો છો, દહાડાના ચોવીસ કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું ; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી ખીજી મધરાતસૂધી એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને આપણા લોક ભૂલમાં ઘડીઆખના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી ખરું નામ તો “અવર” છે. મધરાતથી ખપોરસૂધી પાર ને ખપોરપછી પાછા ખીજી મધરાતસૂધી પાર કલાક ગણાય છે. ખે મળીને ચોવીસ. હરીલાલ, દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ઘડીઓ સાઠ, ત્યારે કલાકની ઘડી કેટલી ?

હરીલાલ.—સાહેબ, અઢી, કેમકે ચોવીસઢીએ સાઠ.

મહેતાજી.—ખહું મારું. વળી સરત રાખો કે કલાકના ખરાખર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આભલાં	જલદ	શકિત
ગ્રહ	અજ્ઞાની	સેંકડો

રાતે જ્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં જંચું નેચું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે ચળકતા દેખાય છે. તે ઘણા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે તેથી તે નાના દેખાય છે.

તારા બે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલુમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ધણીજ દૂર, ને સૂરજજેવડા મોટા છે. એકાદ તારા-લગણુ કદી જવાનો રસ્તો બાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાજ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નાહ.

કોઈ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે; તેઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અમાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને ફાજ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જૂનું થશે, પણ એ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માંહેથી ધૂમાડાજેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઈને ઊડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, ને ઊંચે ચડે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે ખાખોચીકું, તજાવ, કે હરિયામાંનું પાણી સૂરજની ગરમીથી વરાળ થઈને ઊંચું ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

(૯૧)

એવી જયે ચડેલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. •વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ

વરસાદથી સર્વજનું બહુ થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જર, બાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાકે નહિ. ધાસ પણ થાય નહિ. કૃપા, તળાવ, નદીઓ સૂકાઈ જાય, તેથી તેને કાંઠે ખેતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહિ, એટલે અનાજ મુદ્દલ થાય નહિ; પાણી મળવાના સાંસા પડે; ગોંચ સૂકાઈને કઠણ થઈ જાય; ઝાડપાલો પાણીવિના સૂકાઈને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઠોર, પશુ, પંખી સૌ જુએ ને તરશે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. માટે વરસાદવિના બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઈશ્વરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એટલામાટે એનો મોટો પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે

કવિતા.

આભાસ અંતર આસ વિશ્વપતિ
જોળવું આકાશ કણી
દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,
અંતરમાં આભાસ;

ધાસ આસની પાસ પણ,
વિધપતિનો વાસ. ૧

ભોંમાં પેશી ભોંયરે,
કરોંમ્મિ કાઈ વાત,
ધડોંમ્મિ મનમાં ધાટ તે,
જાણે જગનો તાત. ૨

ખાલી જગ્યા ખોળીંમ્મિ,
કણી મૂકવા કામ,
કયાંમ્મિ જગકર્તાવિના
ઠાલું ન મળે ઠામ. ૩

૩૦ ૬૦૬૧૦

પાઠ ૧૧૭. પરમેશ્વર સંવ ઠંકાણે છે.

આસ નાડી મુડદું

કેટલાંક અણસમજી માણસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુદ્દલ છેજ નહિ. પણ નોંચેની વાતઉપરથી મ્મિ કેવું ખોટું પડે છે ! આપણને બકારો થાય છે, ત્યારે વીં-જણાવડે વા નાંખીંમ્મિ છીંમ્મિ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. બારી ઊધાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીંમ્મિ છીંમ્મિ જે વા આવે છે ; બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીંમ્મિ છીંમ્મિ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી આસ પેસ નીકળ કરે છે. ઘણો આસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીંમ્મિ છીંમ્મિ જે સાસ મ્મિલે આસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, બોલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે મ્મિમાં જીવ છે. જ્યારે મ્મિમાંનું કશું થઈ

‘નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતોઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, ધાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજર પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે; પણ વા, ધાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીઠામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાને શીખામણ.

બાવ ઠાઠ બેદ છળ પળી

ફૂડી ઠાલો આળ છૂપાવતું

ભુજંગી છંદ.

મુખે શીખવું તે શીખો શીખ સારી,
 નકારાનો માનો ન ચિહ્ન નકારી;
 બણો બાવથી તો ધણો ભેદ જાણો,
 અરે ખાલકો અંતરે વાત આણો.
 ન ચાલો ફૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
 ઠગાર્થ તણો તો તજો ઠાઠ ઠાલો;
 ધરેણું ધડેણું પડેણું ખડેણું,
 જડે તો જીભે જઈ કહો જે જડેણું.
 છળે કે કળે છેતરી જે છૂપાવે,
 ધટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે;
 પછી જ્યાંસુધી વાળ આવે પખીનો,
 નહિ છોડતાં ડાઘ છૂટે ગખીનો.

પાઠ ૧૧૯. નામવિષે.—ભાગ ૧.

કેટલાક શબ્દ નામ કહેવાય છે. નામ ઐટલે હરકોઈ વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જગ્યા, અને ચીજોનાં નામ તે નામ કહેવાય છે.

છોકરી એ નામ છે, અને છોકરો એ પણ નામ છે. બાઈડો ને બાઈડી, ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં, એ બધાં નામ છે, કેમકે છોકરી, છોકરો, બાઈડો, બાઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, એ સઘળાં પ્રાણીનાં નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જગ્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મૂલક, શહેર, ગામ, મહોલ્લા, વાડા, એ સંઘાં નામ છે. તેમજ ખેતર, રસ્તા, અને વાડીઓ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં, સાંભળવામાં, આપ્તવામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી નામ છે; ખડીઓ, પાટી, કલમ, ઝાડ, ગાદી, તપ્પીઆ, અને એવી એવી જે જાણસો આપણા દીઠામાં આવે છે તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે ચીજ આવે છે તે પણ નામ છે. રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સંભળાયો તે અવાજ છે, અને અવાજ એ શબ્દ નામ છે. તેમજ તમે ઓરડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય, તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો ખરા. હવે તમે સાંભળ્યું ને તેનો સાદ છે, સાદ એ પણ નામ છે. ગર્જના એ શબ્દ પણ નામ છે. આપણે ગર્જના દેખતા નથી પણ સાંભળીએ છીએ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે.—ભાગ ૨.

ભોગરો ચંબેલી સુગંધી સોરમ

ગજપણ આરાશ માધારણ પુરૂપ

જે આજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચીને તમે પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો હાથવતી પારખી શકો છો. પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે, પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ બોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગડો મોંમાં મુકો. હવે તમને ગજપણ કે આરાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડવાશ, મીઠાશ, તીખાશ, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મોગરાનું કે ચંબેલીનું ફૂલ લઈને સુંઘશો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જે વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ઠગાર્ધ, લુઆર્ધ, બલમનસાર્ધ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતાશ, કઠણાશ, પીજાશ, પોઆર્ધ વગેરે વસ્તુઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ તો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે મોતીલાલ કે ગંગા-બાર્ધ એવાં એવાં સ્ત્રી પુરૂષનાં નામ પણ હોય છે. તેમજ ગુજરાત, દક્ષિણ, બંગાળા, તાપી, સાબરમતી, સૂરત, અમદાવાદ, પારડી, એવાં એવાં દેશ, નદી, શહેર, કે ગામનાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

(૧૦૧)

તમે જે ગામમાં રહો છો, તેનું નામ તે પણ નામ છે. એ રીતે આજના પાઠઉપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા શબ્દોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશે.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસળધું નહિ.—બાગ ૧.

વાણોતર ઉધરાણી પીતાંબર જન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ મેં નાના છોકરા હતા. તેનો આપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળાને તથા કાંતીને સૌનું પૂરું કરતી. ગંગુ બાર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બંને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં અમ્યની ઘણી પેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જુજ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉધરાણી જતાનું, કે તેમનાથી થર્ષ થકે તેવું નાનું કામ સોંપે. એક દહાડે ગંગુને અના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિઆ આપવાનો આજનો વાયદો કર્યો છે, માટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જ ને લઈ આવ, કેમકે આજ દશ વાગે તે ધાજકે જવાના છે, ને હમણા નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, લોજી, આ આલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા વેણીરામ પંડ્યાનું ઘર તે જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, તારે ભે, આ રમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

‘આવ. રસ્તે રસજીશ નહિ હો. એમની જાન વડોદરે જવાની છે, ને તે આજ દશ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેલો નહિ જાય, તો તે જતા રહેશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહિ-તો ના કહે, કોઈ ખીન જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ, સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસજીવું નહિ.—ભાગ ૨.

અખરખ મદારી

પછી બેઠા છોકરા પોતપોતાને કામે નીસર્યા. થોડેએક-સૂઝી બંનેનો રસ્તો એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા આલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠેકાણે એક રમકડાંવાળો ઊભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અખરખ જડેલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંઝુને કહ્યું, હાંડ, પેલાં રમકડાં જોઈએ, ને સોંધાં હોય તો એક બે લઈએ. ગંઝુએ કહ્યું, ના. થોડે કહ્યું છે કે વહેલા જજો તે ભૂલી ગયો? ધનુ કહે આપણે ત્યાં ઊભા નહિ રહીએ. ગંઝુ કહે, તોપણ હું તો નહિ આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંઝુ આગળ આલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આપે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક આનો એમની કને એનાં માખાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચખકડું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝડ પોતાને કામે આલ્યો.

દોડીને પોતાના બાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જો મોટા બાઈ, આ કેવાં સારાં છે! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણેવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું નીનો બાળક છે? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા બાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લખ્યું નહિ. થોડેક જતાં જુદા પડવાના આંચા આંચા. ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ડોકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોયા ઊભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઈને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજ પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહિ.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસળીયું નહિ.—ભાગ ૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અખોડીકું હતું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડાભીડમાં લોકના પગતળે ચંપાઈને બાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આંચાં. વહેલાં વહેલાં તેણે ઊઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ એસાડી પાછાં આખાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહિ, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહિ. પછી ધનુ વેણીરામ પંડ્યાને ઘેર જઈને જુએ છે, તો બારણે તાણું વાસેલું. પાડોશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે ખીંધો કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઠી મૂકશે, માખાપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણોજ ઉદાસ

યમને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જુએ છે, તો ગંચુ રૂપિઆ લઇને આવ્યો હતો. એના શેઠે પૂછ્યું, અહ્યા પીતાંબર પાછું કેમ જાવ્યો? ધનુ વીણે મોઢે બોલ્યો, સાહેબ, તે તો ગયા, તેમને બારણે તાળું છે. શેઠે કહ્યું, તું રસ્તામાં રસબો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. શેઠે કહ્યું જા, તને આજથી રજા છે; મારી દુકાને તારું કામ નહિ. ધનુ ઘણું રોયો, ને કાલાવાલા કર્યા, પણ શેઠે માન્યું નહિ. ત્યારે તે રોતો રોતો ગંચુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની સઘળી વાત કહી. થોડીંમિક વારમાં વેણીરામે આવી એના શેઠને ઠપકો દેા માડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડ્યો. શેઠે કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં રસબો તેથી તમને પહોંચ્યું નહિ. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રોતો જોયો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેઠના કાલાવાલા કર્યા, અને ધનુપાસે માફ મગાવી, ત્યારે શેઠે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સાઝું વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૧.

સ્વર	વ્યંજન	એકાક્ષર
બારાખડી	તોતડા	અતડું

અક્ષરનો શબ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઐ, ઔ, અં, આઃ, એ સ્વર છે. ક, ખ, વગેરે બીજા બધા કકાના અક્ષર તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની મળે પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક, સ,

વગેરે અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં જ્યારે સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ સુ ને અ મળે ત્યારે સ બોલાય, તેમજ બુ અને આ મળે તો બા બોલાય. સ્વર ને વ્યંજન મળીને આરામડીના અક્ષર થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય. જેમ પ, ર, ને આ મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવો અક્ષર લખ્યો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ રામ, નામ, ગામ, એવા શબ્દને રોમ, નોમ, ગોમ, એવા પહોળા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ઢેકાણે ર બોલે છે. ગાડી, ધોડો, લાકુ, એ શબ્દ લખેલા હોય તેને ગારી, ધોરો, લાર, એવા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરું નથી.

કેટલાક તોતડા માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ અક્ષરને ત, થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ટોળીને-તોળી, ઠીકડુંને થીકડું, ડોશીને દોશી, ઢોરને-ધોર, પણને પન કહે છે, તો તે કેવું આતકું લાગે છે! તેમ કોઈ મોતીને મોટી, કે તાળુંને ટાળું કહે છે એ પણ તેવુંજ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સાઝું વાંચતાં શીખવવાની

રીત—ભાગ ૨.

ભાન ટેરવું અવાળુ સ્પષ્ટ વાકય

એવી એવી ભૂલ કરે છે, તેમાં ભાન નથી રાખતા કે આ અક્ષર તે દાંત વડે બોલવો કે હોઠવડે. જે બરાબર સમજણ હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગજામાંથી બોલાય છે; ક, ખ, ગ, ઘ, હ, ને અ એ અક્ષરો ગજામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, ય, શ, એ તાજવાસાયે જીભ અડાડીને બોલીએ તો સાઈં સાફ બોલાય. ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, ષ, ળ, એ અક્ષર બોલતાં મોઢું ખરાબર ઊઘાડવું અને જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતના અવાળુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને અડે છે. જે એમ કરશે, તો તાળું ને ટાળું કે તુરીઆંને ટુરીઆં નહિ બોલાય. ઊ, ફ, ફ, બ, ભ, મ, ઝો, ઞો, એ અક્ષર બે હોઠવતે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એપ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર ખરાબર ધ્યાન રાખીને કરે અને વાંચે, તો સાઈં થંચાય. કેટલાક છોકરા અધૂરા શબ્દ બોલે છે તે સાઈં નહિ. અરધો, ખરડો, દૂધપાક, એવા શબ્દને ઉતાવળ કરીને અધ્ધો, બકરી, દુધપાક, બોલે છે, એ ઘણુંજ અશુદ્ધ છે.

“બાપે મને અધ્ધા પૈસાની બકરી અપાવી.” “કાલે નાતમાં દુધપાક પુઈનું જમણ હતું.”

આ બોલવું કેવું નહાઈ દેખાય છે! પણ ઘણાં છોકરાં ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જે ખરેખર વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે “બાપે મને અરધા પૈસાની ખરડો અપાવી.” “કાલે નાતમાં દૂધપાક પૂરીનું જમણ હતું.”

અકેક શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચવો અને એક વાર વાંચવો. કોઈ તો અકેક શબ્દ બે ત્રણ વાર વાંચે છે, તે ઘણું ખોટું લાગે છે. ‘વગર વાકે કોઈ મારે નહિ.’ એટલું નાનું વાક્ય વાંચતાં કોઈ છોકરા અકેક શબ્દ બે

બે ને ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર વાંકે વાંકે, કોઈ કોઈ, મારે નહિ.

પાઠ ૧૨૬. સાઝું વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી

મુચરકો

કબૂલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક ખીજમાં ભરાઈ ન જાય. કોઈ તો વાંચતાં એક બોલના કડકા કરી નાંખી અરધો જોડેના ખીજ શબ્દમાં ભેળી દે છે, એ ઠીક નહિ. વળી વાંચતાં કોઈ નાના નાના શબ્દ વચ્ચેમાં રહી જવા ન જોઈએ. વાક્યનો અર્થ સમજવાને સહેલું પડે વાસ્તે વચ્ચે વચ્ચે નિશાનીઓ કરવામાં આવે છે તેમને વિરામચિન્હ કહે છે, માટે તેવી હરેક નિશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી ક્ષિપ્તિ આવી તો જરા વાર થોભવું.

(;) આવી એટલે સાતડો ને તેપર ટપકું એવી નિશાની આવી તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં પણ જરા વધારે અટકવું.

(.) જ્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય પૂરું થયું એમ જાણીને ઉપલી ત્રીજી નિશાની આગળ થોભીએ તે કરતાં વધારે વાર થોભવું.

એવી નિશાનીઓ નથી હોતી ત્યારે ખોટો અર્થ થઈ જાય છે; જેમ કે, એક ચોરનો મુચરકો બખાવી લેતાં એવું થયું કે જ્યાં નિશાની જોઈએ ત્યાં ન થઈ, તેથી

તે છૂટી ગયો. કપૂલત એવી હતી કે, “હું ચોરી કરે નહિ, કરે તો સરકારનો ગુનેગાર થાઉં.” એમાં નહિ શબ્દ પછી સાતડા જેવી નિશાની કરી છે તે ત્યાં નહિ કરેલી અને ભૂલથી કહું શબ્દનીગેઠે કરેલી તેથી ચોર છૂટી ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે મને ચોરી કરવી, જો ન કરું તો ગુનેગાર થાઉં.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, “કસન દરજીને તેડી લાવ” તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ ખીજ માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જઈને દરજીને તેડી લાવ, તો આપણે લખેલું બરાબર સમજાય નહિ; કસન શબ્દની પછી સાતડા જેવી નિશાની હોય, તો ચોખ્ખું સમજાય કે તું જ ન દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. ‘સાડું’ વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૪.

ધણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં ખીજ કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને તેમ નહિ તો તે બોલતાં પહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થોભવું.

જુદા જુદા શબ્દપર જોર મૂકવાથી એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે. “તમે આજ ગામ જવાના છો કે?” એ વાક્ય વાંચતાં જો ‘તમે’ એ શબ્દદ્વય પર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહિ, ખીજ કોઈને મોકલીશ. તેમજ જો ‘આજ’ એ બોલ-

પર ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જવાબ થાય કે, ના, આજ નહિ, કાલે જવાનો છું. વળી 'ગામ' એ શબ્દ ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે ખીજે કોઈ ઠેકાણે જવાનો છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક ખાજી સંભાળ માનવી જોઈએ. કેટલાક લોક ગાવાની પેઠે વાંચે છે, એ પણ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઈએ, પણ જેમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી દબધી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં શીખવાની એક સહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને શબ્દનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર ખરાબર રીતે કરવો તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. અપ્રમાણે ધીમે ધીમે સારીપેઠે વાંચતાં આવડવું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી, એટલે તેમાં પણ ખોટું નહિ વંચાય, શાથી કે પ્રથમથીજ ખરી દબધાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તોપણ ખોલીએ છીએ તે કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સારું અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીઓ આગળ અટકતાં, અને ખરા શબ્દઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સારું વાંચતાં આવડવું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂર ઠેકાણે ઠેકાણે ધાંટો કાઢવો નહિ.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ઘાઘું હોય અને વાંચતો હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવા ફેરવીને વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮. બાળબોધ.

લિપિ	ગૂજરાતી	ધર્મપુસ્તક	બ્રાહ્મણી
બાળબોધ	મળંગ	મૂળાક્ષર	બોલી
અનુસ્વાર	ઝંડાક્ષર	ધોરણ	

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગૂજરાતી લિપિમાં લખેલી છે. પણ હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વાર્તા વગેરેની ચોપડીઓ તો ખીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગૂજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઈને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી સહેલી છે. જેમ ગૂજરાતીમાં મળંગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાવું નથી, પણ એમાં તો અકેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સહેલી રીતે બોળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગૂજરાતી અને બાળબોધ બંને મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગૂજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. અમ્ની નીચે બ્રાહ્મણી અ, કની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગૂજરાતી બોલીમાં આવતા નથી. માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલુમ પડશે કે ગૂજરાતીમાં જેમ કાનો, અન્નશુ, વરડુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આઠલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગૂજરાતી પ્રમાણે કાનો, અન્નશુ, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વહેલું આવડે. વળી એમાં જે ઝંડાક્ષર આવે તે ગૂજરાતી અક્ષરના ધોરણ પ્રમાણે સમજીને વાંચવા.

पाठ १२८.

मूलाक्षर.

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

ऌ ऍ ओ औ अं अः

ल लृ ए ऐ ओ औ अं अः

क ख ग घ ङ च छ ज झ

क ख ग घ ङ च छ ज झ

ट ठ ड ढ ण त थ द

त्र ट ठ ड ढ ण त थ द

ध न प फ ब भ म य र

ध न प फ ब भ म य र

ल व श ष स ह ल

ल व श ष स ह ल

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

પાઠ ૧૩૦.

અ ઇ ડ ઇ એ

પહેલો 'અ' ને તેની પાસે 'ઇ' છે, પછી 'ડ' ને તેની સાથે 'એ' અને 'ૈ' છે. એટલા અક્ષર થયા, એટલે પછી વાર લાગવાની નથી. મહેનતવિના ફનામ મળે નહિ, માટે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી મહેનત લઈ કામ કરવું. 'ૈ' અક્ષરના ઉપર માત્રા હોય તો 'ૈ' થાય.

પાઠ ૧૩૧.

ક ખ જ

'અ' ને કાનો કાઢે તો 'આ' થાય, તેમજ 'ઓ' લખવાને મુકેલ નથી, કેમકે 'આ' ના ઉપર એકલી એકજ માત્રા ઊમેરવી પડે. ગૂજરાતી 'ખ' કાઢવો હોય ત્યારે વાંઠા પાંચઠાં કાઢતાં પડે છે. બાલબોધ 'ખ' ને તેમ કરવાની જરૂર નથી, 'ર' ને '૪' સાથે લખીને એકઠું માર્યું દોરે એટલે 'ખ' થાય. ઓખવું, જેટલું, અમે જઈએ છીએ, એ સઘળામાં 'જ' અક્ષર લખેલા છે.

પાઠ ૧૩૨.

ચ ઙ ણ

■જનુર, ચીકાશ, ને ચૂનો, એમાં કયો એક અક્ષર છે વાસ્ ?
એમાં “ચ” છે. તેમ ચોપડોઓ વાંચતાં ‘ચૌ’ ને ‘ચં’ સૌ આવડશે.

એક શવેરીની પાસે હીરા, માતો, ચૂનીઓ, અને એવું એવું ઘણું
શવેરખનું હતું. તેમાં શીળાં શીળાં નંગ પળ હતાં. ગૂજરાતમાં
ત્રણ પાળાં કાઠીને પહેલીને જરા નીચેથી જમણા હાથગમ પાંચદું
કરે એટલે ‘ળ’ થાય છે. ગૂજરાત વંગરે ઉત્તરમાં ચાલબોધ લિપિ
લખતાં ગૂજરાતીના જોડો ‘ળ’ કાઢે છે ; જેમ, નારણદાસ, તમો
પણ આવજો.

પાઠ ૧૩૩.

ધ ફ બ

જે કોઈ ગરીબગરબાને પ્રાપ્ત છે તે સ્વર્ગી ધનવાન જાણવો. બધા
ધનવાન માણસ કંઈ એવા હોતા નથી. ધર્મ કરવો તેમાં પણ
વિચાર રાખવો, કેમકે ઘણાં તો ફેલ કરીને કોમલાવીને લઈ
જાય છે. એક દહાડો મારી કોઈને ત્યાં એક ફક્કીર આવ્યો, તે
બહુ બહુ સમજાવીને પાંચ સાત રૂપિઆનો માલ લઈ જવાનું
કરતો હતો એટલામાં ફૂઆ આવ્યા. તેમણે તે ધૂતારાને ધમકા-
વીને કાઠી મેચ્યો.

પાઠ ૧૩૪.

ધ લ

બેઠો માલો બાંધવા,
 માલ્યો કાઠો કાગ;
 બે પાંખાલો બોલતો,
 નહિ રૂપાલો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં 'લ' ઘણી વાર આવેલો છે. એ દોહરો આગલ તમારા મળવામાં પણ આવી ગયો છે. એમાં કાગડાની વાત કહી. એ જનાવર બીજાની પેઠે મોઢું ગણાતું નથી. એ તો જાલ છે. એમાં મલમનસાદનાં લક્ષણ થોડાંજ દીસે છે.

પાઠ ૧૩૫.

આંકડા ને અક્ષરવિષે.

મૂળાક્ષરબાળા પાનામાં છેલ્લે બે તરેહના આંકડા માંડેલા છે. તે મેઝબી જોતાં માલૂમ પડશે કે જગડા, છગડા, અને નવડા-વિના બીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને યીંચવા. હાથના લખેલા પુસ્તકમાં આવે ૧ નથી હોતો, પણ ૯ હોય છે. તેમ 'અ'માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં આમ '૨' કાઢે છે.

